

**ALIH KODE SAHA CAMPUR KODE
INGKANG DIPUNGINAKAKEN WONTEN FILM *JAGAD X CODE***

SKRIPSI

Dipunajengaken dhateng Fakultas Bahasa dan Seni
Universitas Negeri Yogyakarta
minangka Jejangkeping Pandadaran
Anggayuh Gelar Sarjana Pendidikan

Dening :
Diah Ayu Prameswari
NIM 10205244045

**PROGRAM STUDI PENDIDIKAN BAHASA JAWA
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA
2014**

PASARUJUKAN

Skripsi kanthi irah-irahan *Alih Kode saha Campur Kode ingkang Dipunginakaken wonten Film Jagad X Code* menika sampun pikantuk palilah saking dosen pembimbing kangge dipunujekaken.

Yogyakarta, 5 Juni 2014

Pembimbing,

Drs. Mulyana, M.Hum.
NIP 19661003 199203 1 002

PANGESAHAN

Skripsi kanthi irah-irahan *Alih Kode saha Campur Kode Ingkang Dipunginakaken Wonten Film Jagad X Code* menika sampun dipunandharaken wonten salebeting pendadaran wonten ing sangajengipun *dewan penguji* rikala tanggal 2 Juli 2014 saha dipuntetepaken lulus.

DEWAN PENGUJI

Asma	Jabatan	Tapak Asma	Tanggal
1. Dr. Suwardi, M.Hum.	Ketua Penguji		4/07 2014
2. Sri Hertanti Wulan, M.Hum.	Sekretaris Penguji		4/07 2014
3. Drs. Hardiyanto, M.Hum.	Penguji I		10/07 2014
4. Drs. Mulyana, M.Hum.	Penguji II		10/07 2014

Yogyakarta, Juli 2014
Fakultas Bahasan Seni
Universitas Negeri Yogyakarta
Dekan,

Prof. Dr. Zamzani, M.Pd.
NIP.19550505 198011 1 001

WEDHARAN

Ingkang tandha tangan ing ngandhap menika, kula:

Nama : Diah Ayu Prameswari

NIM : 10205244045

Program Studi : Pendidikan Bahasa Jawa

Fakultas : Bahasa dan Seni

Ngandharaken bilih karya ilmiah menika damelan kula piyambak. Samangertos kula, karya ilmiah menika wosipun boten dipunserat dening tiyang sanes, kajawi bab-bab tartamtu ingkang kula pendhet minangka acuan kanthi adhedhasar tata cara saha etika nyerat karya ilmiah ingkang umum.

Seratan ing wedharan menika kaserat kanthi saestu. Menawi kasunyatanipun kabukten bilih wedharan menika boten leres, bab menika dados tanggél jawab kula pribadi.

Yogyakarta, 5 Juni 2014

Ranyerat

Diah Ayu Prameswari

SESANTI

Allah tidak akan membebani seseorang melainkan sesuai dengan kesanggupannya
(Q.S. Al Baqarah: 286)

“If you don’t have what you want: WORK HARDER!”

“Narimo ing pandum”

PISUNGSUNG

Kanthi raos syukur dhumateng Allah SWT, karya ilmiah kula pisungsungaken
dhateng Bapak Walidi kaliyan Ibu Ediningsih ingkang sampun paring
panyengkuyung saha pandonga

PRAWACANA

Alkhamdulillahirabil 'alamin, puji saha sukur panyerat aturaken dhumateng Allah SWT ingkang tansah paring kekiyatan, *rahmat*, saha pitedahipun saengga panyerat saged mujudaken skripsi kanthi irah-irahan '*Alih Kode saha Campur Kode Ingkang Dipunginakaken Wonten Film Jagad X Code*'. Skripsi menika dipundamel kangge njangkepi sarat nggayuh *gelar sarjana pendidikan*.

Panyerat ngaturaken agunging panuwun dhumateng sedaya *pihak* ingkang sampun paring pambiyantu saha panyengkuyungipun, awit saking purwaka dumugi paripurnaning skripsi menika. Kanthi tulusing manah panyerat ngaturaken panuwun ingkang tanpa upami dhumateng:

1. Bapak Prof. Dr. Rochmat Wahab, MA.M.Pd. minangka Rektor Universitas Negeri Yogyakarta ingkang sampun paring palilah kangge panyerat sinau wonten ing Universitas Negeri Yogyakarta,
2. Prof. Dr. Zamzani, M.Pd. minangka Dekan Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta ingkang sampun paring pambiyantu kangge panyerat sinau wonten ing Fakultas Bahasa dan Seni,
3. Bapak Dr. Suwardi, M.Hum. minangka pangarsa Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingknag sampun paring palilah kangge panyerat indakaken panaliten menika,
4. Bapak Drs. Mulyana, M.Hum, minangka dosen *pembimbing* ingkang tansah paring panyengkuyung, pamrayogi kanthi sabar saha premati satemah skripsi menika kalampahan kanthi sae,
5. Bapak Drs. Hardiyanto, M.Hum, minangka dosen *penasehat akademik* ingkang sampun paring pitedah sadangunipun kula sinanu wonten ing Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Fakultas Bahasa dan Seni,

6. Bapak saha Ibu dosen Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah awit sedaya kawruh saha ngilmunipun ingkang mupangat sanget kangge kula,
7. *Staff* Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah awit sedaya pambiyantunipun,
8. Tiyang sepuh kula, Ibu Ediningsih saha Bapak Walidi awit saking panjurungipun saha sedaya labuh labetipun kangge ingkang putra,
9. Mas kula Maradona Koko Ade Wibowo saha adik kula Taufiq Tri Atmaja saha sedaya kulawarga, matur nuwun awit sedaya peparang ingkang boten saged kula sebataken setunggal mbaka setunggal,
10. Kanca-kanca Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah angkatan 2010 mliginipun kanca-kanca kelas H,
11. Daniel Wijaya ingkang sampun paring panyengkuyung,
12. Kanca-kanca kos Orange Mey, Icha, Mbak Putri, Mbak Sandra, Sita, Dina, Tete, Mbak Devi ingkang sampun paring panyengkuyung saha *semangat*,
13. Sedaya *pihak* ingkang sampun paring panyengkuyung ingkang boten saged kula sebataken setunggal mbaka setunggal wonten ing ngriki.

Anggenipun damel skripsi menika dereng jangkep, dereng kawastanan sae, menapa malih sampurna. Pramila saking menika, sedaya pamrayogi saha panyaruwe saking sedayanipun tansah katampi kanthi sukaning manah. Mugi-mugi skripsi menika saged mupangati kangge kita sedaya.

Yogyakarta, Juni 2014

Panyerat,

Diah Ayu Prameswari

WOSING ISI

IRAH-IRAHAN.....	i
PASARUJUKAN.....	ii
WEDHARAN	iii
SESANTI.....	iv
PISUNGSUNG	v
PRAWACANA	vi
WOSING ISI	viii
DHAFTAR CEKAKAN (SINGKATAN).....	xi
DHAFTAR TABEL	xii
DHAFTAR LAMPIRAN	xiii
SARINING PANALITEN	xiv

BAB I PURWAKA

A. Dhasaring Panaliten	1
B. Underaning Perkawis	3
C. Watesaning Perkawis	4
D. Wosing Perkawis	4
E. Ancasing Panaliten	5
F. PaedahingPanaliten.....	5
G. Pangertosan.....	6

BAB II GEGARAN TEORI

A. Sociolinguistik.....	8
B. Kontak Basa	11
C. Alih Kode	
1. Pangertosan	13
2. Jinising Alih Kode	16
3. Faktor Ingkang Ndayani Alih Kode	19
D. Campur Kode	
1. Pangertosan	23

2. Jinising Campur Kode.....	26
3. Faktor Ingkang Ndayani Campur Kode	29
E. Gayut saha Bedanipun Alih Kode, Campur Kode.....	31
F. Tingkat Tutur	32
G. <i>Jagad X Code</i>	34
H. Panaliten Ingkang Jumbuh.....	35
I. Nalaring Pikir	36
 BAB III CARA PANALITEN	
A. Jinising Panaliten	38
B. Data saha Sumber Data	38
C. Caranipun Ngempalaken Data	39
D. Pirantining Panaliten	40
E. Caranipun Nganalisis Data	42
F. Caranipun Ngesahaken Data.....	42
 BAB IV ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGANIPUN	
A. Asiling Panaliten.....	44
B. Pirembagan	51
1. Jinising Alih Kode	52
a. Jinising Alih Kode <i>Intern</i>	52
b. Jinising Alih Kode <i>Ekstern</i>	64
2. Jinising Campur Kode	67
a. Jinising Campur Kode <i>Ke dalam</i>	67
b. Jinising Campur Kode <i>Ke luar</i>	72
 BAB V PANUTUP	
A. Dudutan	76
B. Implikasi	77
C. Pamrayogi	78

KAPUSTAKAN.....	80
LAMPIRAN	82

DHAFTAR CEKAKAN (SINGKATAN)

B	: Bayu
BI	: Basa Indonesia
BIng	: Basa Inggris
BJ	: Basa Jawi
G	: Gareng
J	: Jagad
Krm	: Krama
LB	: <i>Latar Belakang</i>
Ngk	: Ngoko
P	: <i>Pencukur</i>
S	: Semsar
Si	: Siti

DHAFTAR TABEL

Tabel 1. Tuladha Kertu Data.....	40
Tabel 2. Tuladha Analisis Data Alih Kode saha Campur Kode.....	40
Tabel 3. Asiling Data Alih Kode saha Campur Kode.....	43

DHAFTAR LAMPIRAN

Lamp 1. Analisis Alih Kode saha Faktor Ingkang Ndayani.....	81
Lamp 2. Analisis Campur Kode saha Faktor Ingkang Ndayani.....	90

ALIH KODE SAHA CAMPUR KODE INKGANG DIPUNGINAKAKEN WONTEN FILM *JAGAD X CODE*

Dening:

Diah Ayu Prameswari

10205244045

SARINING PANALITEN

Ancasing panaliten menika kangge medhar jinising alih kode saha campur kode ingkang dipunginakaken wonten film *Jagad X Code*. Panaliten menika ugi medhar faktor ingkang ndayani anggenipun kadadosan prastawa alih kode saha campur kode.

Panaliten menika kalebet panaliten *deskriptif*. Fokusipun inggih menika alih kode saha campur kode ingkang dipunginakaken wonten film *Jagad X Code* sarta faktor ingkang ndayani bab prastawa kekalih menika. Anggenipun mendhet data menika ngginakaken teknik SBLC (*Simak Bebas Libat Cakap*). Caranipun nganalisis data inggih menika ngginakaken teknik analisis *deskriptif*. Validitas ingkang dipunginakaken inggih menika kanthi ngginakaken validitas triangulasi teori tegesipun nggayutaken data kaliyan teori ingkang dipunginakaken minangka dhasar. Reliabilitas ingkang dipuntindakaken kanthi reliabilitas stabilitas.

Asiling panaliten menika kapanggihaken jinising alih kode *Intern* saha *Ekstern*. Alih kode *Intern* inggih menika alih kode antar basa kaliyan alih kode tingkat tutur. Faktor ingkang ndayani anggenipun kadadosan prastawa alih kode *Intern* inggih menika wonten pangaribawa saking tuturan ingkang saderengipun, panutur badhe ngandharaken raos tartamtu, gantosipun topik nalika wicantenan, ngandharaken satunggaling perkawis, nyuwun satunggaling perkawis dhumateng mitra tutur, panutur boten saged ngginakaken kode kanthi ajeg saha panutur badhe ngginakaken kode ingkang ringkes. Faktor ingkang ndayani anggenipun kadadosan alih kode *Ekstern* inggih menika panutur badhe ngandharaken bilih *pendidikanipun* inggil saha panutur menika boten saged ngginakaken kode kanthi ajeg. Jinising campur kode wonten film *Jagad X Code* inggih menika campur kode *ke dalam* kaliyan sampur kode *ke luar*. Campur kode *ke dalam* ing antawisipun ingkang arupi tembung, *frasa*, *baster* kaliyan tembung dwilingga. Campur kode *ke luar* inggih menika arupi tembung, *frasa*, *baster*, kaliyan *ungkapan (Idiom)*. Faktor ingkang ndayani anggenipun kadadosan campur kode *ke dalam* inggih menika panutur badhe ngginakaken kode ingkang ringkes, panutur badhe ngandharaken raos duka lajeng ngina. Faktor ingkang ndayani campur kode *ke luar* inggih menika pakulinanipun panutur, menggayu, supados katingal tiyang modern saha ngambali malih tetembungan tiyang sanes.

BAB I

PURWAKA

A. Dhasaring Panaliten

Basa inggih menika piranti utawi sarana ingkang dipunginakaken kangge medhar *informasi* antawisipun tiyang satunggal dening tiyang sanesipun. Basa saged dipunginakaken manungsa kangge mangertosi menapa ingkang dipunkajengaken tiyang sanes, saengga saged mujudaken sesrawungan ingkang endah. Panganggening basa menika kawiwitan nalika taksih alit utawi taksih bayi. Basa dipunginakaken wonten ing sedaya pakaryaning manungsa, wiwit manungsa wungu dumugi manungsa sare malih. Manungsa rumaos limrah ngginakaken basa amargi sampun adat sabendinanipun ngginakaken basa wonten ing padintenan nalika sesrawungan kaliyan tiyang sanes.

Basa menika limrahipun gadhah paedah wonten ing masyarakat miturut saking basa ingkang dados sarana pasrawungan ingkang dipunamati. Sedaya ingkang sampun dipungatosaken menika saged ngawujudaken gegayutan ing antawisipun basa kaliyan *sosial*ipun. Wonten masyarakat ingkang *berdwibahasa* utawi *multibahasa* menika kadadosan prastawa ingkang dipunwastani *kontak* basa. Saking kadadosan *kontak* basa menika dados prastawa ingkang sami gadhah gegayutan antawisipun basa satunggal kaliyan basa sanes. Kawontenan kasebut kadadosan menawi tiyang badhe wicantenan, kanthi lisan utawi seratan. Salah

satunggaling kawontenan saking *kontak* basa inggih menika alih kode saha campur kode.

Film *Jagad X Code* dipunrilis 5 Februari 2009, ingkang produseripun Leni Lolang, saha Herwin Novianto minangka sutradaranipun. Salebeting film *Jagad X Code* minangka paraga utamanipun inggih menika Jagad (Ringgo Agus Rahman), Bayu (Mario Irwiensyah) dan Gareng (Opie Bahtiar). Salebetipun film menika paraganipun ngginakaken basa Jawi ragam ngoko kaliyan basa Indonesia. Lajeng wonten ing salebetipun film menika kapanggihaken kathah gejala alih kode saha campur kode.

Tuladhanipun alih kode inggih menika:

Jagad : “Piye kabarmu? Wo lali? Lupa kamu? Aku dulu temen di TK dulu lho, temen sebangku, inget nggak? Lho.. dulu kamu nggak gini, dulu kamu kurus kerempeng kayak kurang gizi tu lho!”(DL No 10)

Andharan menika nedahaken bilih Jagad minangka *dwibahasawan*. Jagad ngginakaken basa langkung saking satunggal, katingal nalika Jagad ingkang kapisan ngginakaken kode basa Jawi ragam ngoko lajeng ewah dados kode basa Indonesia wonten ing salebetipun wicantenan.

Ngengingi babagan Kali Code ingkang dados panaliten menika salah satunggaling *aktivis* ingkang gadhah *peran* ageng kangge kampung Kali Code inggih menika Yusuf Bilyarta Mangunwijaya (Ambarawa, Kabupaten Semarang 6 Mei 1929 - Jakarta 10 Februari 1999). Piyambakipun menika *budayawan*, *arsitek*, panulis, *rohaniwan*, *aktivis*

saha pambela *wong cilik*. Y.B. Mangunwijaya menika pambarep saking 12 sadherek putra pasangan Yulianus Sumadi lan Serafin Kamdaniyah. Wonten ing babagan arsitektur, piyambakipun ugi asring dipunjuluki *Bapak* arsitektur modhern Indonesia. Salah satunggaling bebingah ingkang nate katampi nalika taun 1992 inggih punika *Aga Khan Award*, ingkang arupi bebingah paling inggil karya *arsitektural* ing donya ingkang nembe tuwuh (*dunia berkembang*), kangge rancangan pamukiman ing gisiking Kali Code, Yogyakarta.

Saking andharan ing nginggil menika saged dipunpendhet dudutanipun bilih panganggening varian basa ingkang awujud alih kode saha campur kode wonten ing film *Jagad X Code* menika dipunpangaribawani dening faktor tartamtu. Pramila panaliti badhe nindakaken panaliten bab kekalih menika. Alih kode saha campur kode menika narik kawigatosanipun panaliti amargi asring dipunginakaken dening masyarakat menawi badhe wicantenan.

B. Underaning Perkawis

Adhedhasar dhasaring panaliten ing nginggil saged kapanggihaken perkawis kados ingkang kaandharaken ing ngandhap menika:

1. jinising alih kode ingkang dipunngginakaken wonten film *Jagad X Code*,

2. jinising campur kode ingkang dipunngginakaken wonten film *Jagad X Code*,
3. ancasipun alih kode wonten film *Jagad X Code*,
4. ancasipun campur kode wonten film *Jagad X Code*,
5. faktor ingkang mangaribawani alih kode wonten film *Jagad X Code*,
6. faktor ingkang mangaribawani campur kode wonten film *Jagad X Code*.

C. Watesaning Perkawis

Awit saking kathahing perkawis ingkang kaandharaken underaning perkawis, saged dipunwatesi perkawis ingkang wigati, inggih menika:

1. punapa kemawon jinising alih kode wonten ing film *Jagad X Code*?
2. punapa kemawon jinising campur kode wonten ing film *Jagad X Code*?
3. punapa kemawon *faktor* ingkang ndayani alih kode wonten ing film *Jagad X Code*?
4. punapa kemawon *fakor* ingkang ndayani campur kode wonten ing film *Jagad X Code*?

D. Wosing Perkawis

Adhedhasar watesaning perkawis ing nginggil, wosing perkawis saged kaandharaken ing ngandhap menika:

1. Punapa kemawon jinising alih kode wonten ing film *Jagad X Code*?

2. Punapa kemawon jinising campur kode wonten ing film *Jagad X Code*?
3. Punapa kemawon faktor ingkang ndayani alih kode wonten ing film *Jagad X Code*?
4. Punapa kemawon faktor ingkang ndayani campur kode wonten ing film *Jagad X Code*?

E. Ancasing Panaliten

Awit saking wosing panaliten menika, panaliti saged mundhut ancasipun, inggih menika :

1. ngandharaken jinising alih kode ingkang dipunginakaken wonten ing film *Jagad X Code*,
2. ngandharaken faktor ingkang ndayani alih kode wonten ing salebetipun film *Jagad X Code*,
3. ngandharaken jinising campur kode ingkang dipunginakaken wonten ing film *Jagad X Code*,
4. ngandharaken faktor ingkang ndayani campur kode wonten ing salebetipun film *Jagad X Code*.

F. Paedahing Panaliten

Panaliten menika gadhah paedah *teoritis* saha *praktis*. Menawi *teoritis* panaliten menika kaajab saged nambah pangertosan utawi ngelmu bab alih kode, campur kode, *variasi* basa saha lelewaning basa. Kajawi

saking menika, gadhah paedah kangge ngrembakakaken ngelmu basa mliginipun Sociolinguistik.

Wondene paedah *praktis* saking panaliten menika kaajab saged maringi paedah dhateng pamiyarsa, supados langkung asring ngginakaken basa Jawi tinimbang basa ingkang sanesipun.

G. Pangertosan

1. Alih kode inggih menika ewahipun basa saha lelewaning basa utawi *tingkat tutur* satunggal dumugi *tingkat tutur* sanesipun wonten salebeting tindak basa amargi faktor tartamtu.
2. Jinising alih kode inggih menika alih kode *intern* saha *ekstern*. Alih kode *intern* inggih menika alih kode ingkang asalipun saking basa asli panutur, inggih menika basa Indonesia, basa Jawi, saha *antar tingkat tutur* basa Jawi. Alih kode *ekstern* inggih menika alih kode ingkang asalipun saking basa manca.
3. Campur kode inggih menika prastawa campuripun kalih basa utawi langkung, utawi ragam basa wonten salah satunggal masyarakat penutur tanpa sengaja utawi kabiasaan, ingkang panganggenipun kawates saking perangan *frasa*.
4. Jinising campur kode inggih menika campur kode miturut asalipun basa ingkang dipuncampur utawi dipunseselaken, inggih menika campur kode *ke dalam* saha campur kode *ke luar*. Campur kode *ke dalam* inggih menika campur kode ingkang asalipun saking basa asli

panutur, inggih menika basa Jawi saha basa Indonesia. Campur kode
ke luar inggih menika campur kode ingkang asalipun saking basa
manca.

BAB II

GEGARAN TEORI

A. Sociolinguistik

Sociolinguistik inggih menika ngelmu ingkang ngrembag pamilihing basa ingkang dipunginakaken ing masyarakat. Sociolinguistik kadadosan saking tembung *sosiologi* kaliyan *linguistik*. Sosiologi inggih menika kajian *objektif* saha ilmiah tiyang gesang ing masarakat, babagan pranatan-pranatan, saha *proses* sosial ing masyarakat. *Linguistik* inggih menika ngelmu ingkang ngrembag basa ingkang wonten gayutipun kaliyan panganggening basa ing masarakat (Chaer & Agustina, 2004: 2). *Linguistik* menika ngelmu babagan basa utawi ngelmu ingkang andadosaken basa kangge objek kajianipun. Wonten salebetipun film menika sedaya paraga langkung kathah ngginakaken basa Jawi ragam ngoko saha basa Indonesia kangge nggampilaken pamiyarsa wiyar supados langkung gampil anggenipun mangertosi cariyosipun. Jumbuh kaliyan teorinipun Chaer menika ingkang dados objek panaliten inggih menika basa ingkang dipunginakaken sedaya paraga salebetipun film menika.

Chaer (2004:2) ngandharaken sosiologi inggih punika kajian ingkang objektif saha ilmiah babagan manungsa wonten salebeting masyarakat, lembaga-lembaga, saha proses sosial ingkang wonten salebeting masyarakat. Bilih linguistik inggih punika ilmu ingkang mendhet basa kangge objek kajianipun. Kanthi mekaten, sociolinguistik inggih punika ngelmu ingkang

nyinau basa ingkang wonten gayutipun kaliyan panganggening basa punika wonten masyarakat

Soewito (1983:4) ngandharaken bilih “*sosiolinguistik merupakan studi interdisipliner yang menggarap masalah kebahasaan dalam hubungannya dengan masalah-masalah sosial.*” Salajengipun miturut Fishman (dalam Kartomihardjo, 1998:3) ngandharaken bilih:

“secara singkat sosiolinguistik mempelajari hubungan antara pembicaraan, pandangan, variabel bahasa yang digunakan dalam waktu tertentu, berikut hal-hal yang dipelajari dalam interaksi sosial”. Artinya, sosiolinguistik mempelajari bahasa yang berkaitan dengan keadaan sosial suatu masyarakat.”

Appel (lumantar saking Soewito, 1982:2) ngandharaken bilih sosiolinguistik menika ningali basa dados peranan sistem *sosial* saha sistem *komunikasi* sarta kalebet peranan saking masyarakat saha kabudayan tartamtu, saengga ingkang dipunwastani panganggening basa inggih menika wujud interaksi sosial ingkang kadadosan woten kawontenan ingkang konkret.

Nababan (1991: 2) ngandharaken bilih ngelmu ingkang ngrembag basa ingkang dipungayutaken kaliyan masarakat dipunsebat sosiolinguistik. Salebetipun sosiolinguistik, wonten tigang jinis pirembagan ingkang wigati miturut Nababan (1991:3) inggih menika; 1) ngrembag basa wonten konteks sosial saha kabudayan, tegesipun basa ingkang dipunginakaken nalika wicantenan menika dipunjumbuhakan kaliyan kawontenan ingkang kadadosan nalika wicantenan, menapa wonten kawontenan formal utawi informal, 2) nggayutaken *faktor-faktor* basa, titikanipun, saha ragam basa kaliyan

kawontenan sarta *faktor-faktor sosial* saha kabudayan tegesipun nalika wicantenan kaliyan tiyang sanes menika kedah mangertosi titikanipun, utawi ragam basa menapa ingkang dipunginakaken nalika wicantenan kaliyan tiyang sanes saengga samangke saged dipunjumbuhaken kaliyan kawontenan, saha 3) ngrembag fungsi-fungsi sosial saha panganggening basa salebeting masyarakat inggih menika ngrembag babagan menapa kemawon fungsi ingkang saged kapundhut nalika ngginakaken satunggal utawi langkung basa salebetipun masyarakat.

Nurhayati (2009: 4) ngandharaken bilih sociolinguistik menika ngelmu ingkang ngandharaken basa ingkang dipunginakaken minangka piranti *interaksi* anggota masarakat ing padintenan saha *faktor-faktor* sosial ing masarakat tutur.

Saking andharan para ahli wonten nginggil saged dipunpundhut dudutanipun bilih sociolinguistik inggih menika studi basa ingkang dipunangge dening masyarakat kangge mangertosi gegambaring panganggening masyarakat pangangge basa kanthi aspek ingkang dados dhasaripun. Sociolinguistik nyinau masyarakat gayutanipun kaliyan basa, masyarakat saged paring corak saha warna tartamtu dhumateng sistem panganggening basa. Sociolinguistik boten nengenaken wonten basa utawi masyarakatipun kemawon, ananging ugi sesambetan *timbang-balik* antawisipun basa saha masyarakat.

Wonten ing salebeting film *Jagad X Code* menika kathah gejala alih kode saha campur kode nalika tiyang badhe wicantenan. Pramila panaliti mendhet irah-irahan “*Alih kode saha Campur kode basa Jawa ingkang dipunginakaken wonten film Jagad X Code*” amargi Sociolinguistik menika gejala basa ingkang dipunginakaken wonten ing salebetipun masyarakat mliginipun bab alih kode saha campur kode. Basa antawisipun masyarakat satunggal kaliyan sanesipun temtu wonten bedanipun ingkang samangke andadosaken kontak basa antawisipun masyarakat kangge *komunikasi*.

B. Kontak Basa

Kontak basa menika kadadosan wonten salebeting kawontenan *konteks* sosial, inggih menika nalika tiyang nyinau basa *kedua* wonten ing masyarakat. Prastawa menika kaperang ing antawisipun inggih menika kawontenan anggenipun nyinau basa, proses anggenipun mangertosi basa saha tiyang ingkang nyinau bab basa. Wonten kawontenan nyinau basa menika kadadosan kontak basa, proses anggenipun nyinau bab basa dipunwastani *pendwibahasawan (bilingualisasi)* saha tiyang ingkang nyinau basa ingkang kaping kalih (*bahasa kedua*) dipunwastani *bilingualisme* (Diebold, dalam Hymes, 1964:496).

Chaer (1994:65) ngandharaken bilih:

“bahasa dapat hidup karena interaksi sosial. Dengan adanya interaksi sosial tersebut, maka bahasa dituturkan oleh panuturnya. Masyarakat tutur yang terbuka artinya para anggota masyarakatnya dapat

menerima anggota lain, baik satu atau lebih dari satu masyarakat akan terjadi apa yang disebut kontak basa.”

Soewito (1983:39) ngandharaken bilih kontak basa menika gayutipun antawisipun basa ingkang ndadosaken gantosipun panganggening basa dening panutur wonten salebeting konteks sosialipun. Prastawa utawi gejala mekaten awujud kedwibahasaan saha diglosia. Masyarakat ingkang katutup menika basanipun boten saged dipunmangertosi dening masyarakat sanesipun. Masyarakat ingkang nindakaken kontak basa menika ngawontenaken kontak kaliyan sedaya prastawa basa kanthi sedaya kawusananipun.

Kontak basa inggih menika pangaribawanipun satunggal basa dening basa sanes. Lajeng satunggal basa menika saged dipunsebat kalebet wonten ing salebetipun kontak menawi wonten pangaribawanipun saking satunggal basa kaliyan basa sanes ingkang dipunginakaken dening panutur basa. Kontak basa kadadosan nalika wonten campuring kalih basa utawi langkung ingkang dipunginakaken kanthi sesarengan dening panutur ingkang sami. Kajawi saking menika, kontak basa ngawontenaken *dwibahasawan* saha kadadosan prastawa basa ingkang wonten ing salebetipun kontak *sosial*. Kontak basa kadadosan saking mapinten-pinten basa ingkang ngawontenaken gantosipun panganggening basa dening panutur.

Saking pamanggih ing nginggil saged dipunpendhet dudutanipun bilih ingkang dipunwastani kontak basa inggih menika pangaribawaning basa dening basa sanes ingkang kadadosan amargi wontenipun *interaksi*. *Interaksi* sosial wonten masyarakat *multilingual* saged ngawontenaken kontak ing

antawisipun kalih basa utawi langkung, ingkang ndadosaken wontenipun kontak basa. Saking prastawa kontak basa menika, temtunipun gadhah dampak ingkang wonten salebeting panganggenipun basa. Chaer saha Agustina (2010: 84) gadhah pamanggih bilih prastawa-prastawa basa ingkang wonten amargi saking wontenipun kontak basa inggih punika prastawa bilingualisme, alih kode, campur kode, diglosia, intreverensi, integrasi, konvergensi, saha ewahipun basa.

Kontak basa menika sedaya prastawa ing antawisipun mapinten-pinten basa ingkang saged ngawontenaken ewahipun panganggening basa dening panutur wonten salebeting *konteks sosial*ipun mliginipun alih kode saha campur kode.

C. Alih Kode

1. Pangertosan

Saderengipun ngrembag babagan alih kode menika kedah mangertosi pangertosan kode. Miturut pamanggihipun Soewito (1983:67) kode dipunkajengaken kangge nyebataken salah satunggalipun *varian* wonten ing salebetipun *hierarki* basa. Semanten ugi pamanggihipun Soeseno Kartomihardjo (1998:33) ingkang ngandharaken bilih kode inggih menika maneka warni basa, variasi, dialek saha sapanunggalanipun.

Appel lumantar saking Soewito (1985:68) ngandharake bilih “*alih kode adalah gejala peralihan bahasa karena perubahan situasi.*” Alih kode

menika gantosipun kode satunggal dumugi kode sanesipun (Soewito, 1983:68).

Ohoiwutun (2007:71) alih kode (*code switching*) inggih punika ewahing panganggening basa saking satunggaling basa utawi dialek dhateng basa utawi dialek sanesipun. Alih basa punika kadadosan amargi rubah-ewahipun sosiokultural wonten kawontenan panganggening basa. Rubah-ewahipun ingkang dipunmaksud gadhah faktor-faktor kados sesambetan antawisipun pamicara saha pamireng, variasi basa, ancasing micara, topik wicantenan, wekdal saha papan.

Poedjosoedarmo (1978:46) ngandharaken bilih tiyang ingkang ngewahi kode basa ingkang dipunginakaken nalika wicantenan menika kanthi sadhar utawi boten ngawontenaken ewahipun kode. Menika amargi faktor *komponen* basa ingkang maneka warni. Kode menika saged ewah saking varian satunggal dhateng varian ingkang sanesipun. Ewahipun kode saged kadadosan saking *formal* dhateng kode *informal*, saking kode ingkang jangkep dhateng kode kirang jangkep, saking kode ingkang dipunkuwaosi dhateng kode ingkang dereng dipunkuwaosi dening panutur.

Saking andharan para ilmuwan wonten nginggil saged dipunpundhut dudutan bilih alih kode menika ewahipun basa saking basa satunggal dados basa ingkang sanesipun, utawi saking dialek satunggal dados dialek sanesipun. Alih kode ugi saged dipunwastani *varian* basa ingkang dipunginakaken dening masyarakat basa miturut dhasaring panutur kaliyan lawan

wicantenanipun. Salah satunggaling akibat saking *kedwibahasaan* inggih menika alih kode. Tuladhanipun tiyang menika ingkang kapisan ngginakaken kode A (basa Jawi) lajeng ngginakaken kode B (basa Indonesia). Tuladha alih kode:

Rohmat : “Sugeng siyang, Pak Bakri. Badhe ngaturaken undangan pengaosan mbenjing dinten selasa. Tadi saya sudah kesini tapi rumahnya sepi.”

Martinent (1987:169) ngandharaken bilih alih kode menika salah satunggaling aspek ingkang wonten gayutipun kaliyan basa (*language dependency*) wonten ing masyarakat *multilingual*. Tegesipun wonten ing salebetipun masyarakat *multilingual*, panutur menika boten namung ngginakaken satunggal basa kemawon kanthi *mutlak* (murni) saha boten mendhet paedah saking basa utawi perangan basa ingkang sanesipun.

Saking pamanggih ing nginggil saged dipunpendhet dudutanipun bilih alih kode gadhah titikan ing antawisipun inggih menika :

- a. saben kode utawi basa menika nyengkuyung paedahipun piyambak-piyambak miturut *konteks*.
- b. paedahipun saben *kode* menika dipunjumbuhaken kaliyan *kawontenan* kanthi gantosipun *konteks* basa.
- c. unsur basa ingkang wonten gayutipun kaliyan alih kode menika limrahipun awujud ukara.

Titikan menika nedahaken bilih alih kode menika saben basa taksih nyengkuyung paedahipun piyambak kanthi *eksklusif* saha ewahipun kode

menika kadadosan menawi panutur menika ngraosaken bilih kawontenan menika relevan kaliyan ewahipun kodenipun. Dados, alih kode menika nedahaken satunggaling prastawa ingkang wonten gayutipun ing antawisipun paedah *kontekstual* saha *kawontenan relevansial* wonten salabetipun panganggening kalih basa utawi langkung.

2. Jinising Alih Kode

Miturut Poedjosoedarma (wonten R Kunjana, 2001: 21) kanthi dhasar langsungipun prastawa kasebat wonten tuturan alih kode dipunperang dados kalih inggih punika: (1) alih kode sawentara saha (2) alih kode permanen.

a. Alih Kode Sawetara

Alih kode sawetara inggih menika ewahipun kode basa ingkang anamung sekedhap. Ing salebetipun satunggal utawi mapinten-pinten ukara menika namung wonten saperangan basa ingkang dipunewahi. Tuladhanipun, nalika panutur ngendika kanthi ngginakaken basa Indonesia, ananging amargi satunggalin perkawis basa ingkang dipunginakaken menika gantos basa Jawi ragam krama. Gantosipun basa menika namung wonten ing satunggal ukara (mapinten-pinten ukara). Salajengipun wicantenan menika dipuntindakaken kanthi ngginakaken basa Indonesia. Tuladha Alih Kode Sawetara:

Karno : "Hari ini jadwalnya Pak Ali Faiz yang akan menjadi imam sholat Jumat, Pak. Tapi kayaknya beliau sedang ada keperluan, kalau begitu njenengan ingkang dados imam kadospundi? Mumpung bapak sudah hadir disini."

b. Alih Kode *Permanen*

Alih kode *permanen* inggih menika ewahipun kode basa ingkang langkung dangu, ananging alih kode menika boten asring kapanggihaken. Ewahipun basa menika limrahipun kapanggihaken ing salebetipun sikap antawisipun *relasi* kaliyan mitra tutur kanthi sadhar. Tuladha Alih Kode Permanen:

Doni : “Mi, wingi sore aku SMS Anita takon laporan KKN, nanging sing bales ibune, ngendikane Anita lara saikiki dheweke ana ing RSI, lara apa ta?”

Rukmi :”Oh.. iya aku uwis krungu kabar kui, aku uga wis ngajak kanca-kanca tilik, krungu-krungu dhewekke lara cangkragen karo gabagen nanging larane kui bareng.” Dadi awake Anita panas kabeh, gatel-gatel”

Malda (asalipun Palembang) :”Jadi Anita sakit apa?”

Rukmi & Dono :”Cangkragen sama gabagen, Da. Itu semacam cacar air gitu, gatel-gatel panas di badan, kesian Anita. Kamu mau ikut sekalian jenguk Anita?”

(Rukmi, Doni & Malda wicantenan salajengipun nginakaken kode basa Indonesia)

Soewito (1983:69) ngandharaken bilih alih kode menika kaperang dados kalih inggih menika alih kode *intern* saha alih kode *ekstern*. Menika kaandharaken ing ngandhap:

1) Alih Kode *Intern*

Alih kode Intern inggih punika alih kode ingkang kadadosan antawisipun basa piyambak, kadosta saking basa Indonesia wonten basa Jawa saha sawalikipun. Wonten ing satunggalipun wilayah tartamtu menika limrahipun panutur gadhah kawegigan ngginakaken langkung saking

satunggal basa. Basa menika saged dipunginakaken ing kawontenan tartamtu menawi dipunbetahaken. Kasunyatan menika saged dipunpanggihaken nalika ngginakaken *ragam* krama ing salebetipun wicantenan kaliyan tiyang sanes ingkang dipunkurmati utawi tiyang ingkang nembe tepang. Alih *kode intern* ugi saged dipunpanggihaken ing antawisipun basa Jawa kaliyan basa Sunda. Tuladhanipun alih kode Intern:

Sarti : “Penyakit AIDS harus cepat diatasi. Mergane bisa nular wong-wong liyane”

Saking data ing nginggil katingal bilih Sarti menika nindakaken alih kode saking basa Indonesia dhateng basa Jawi. Menika saged dipunsebat alih kode *intern* amargi basa Indonesia saha basa Jawi menika saged dipunwastani basanipun piyambak.

2) Alih Kode *Ekstern*

Alih kode *ekstern* inggih menika alih kode ingkang kadadosan ing antar basa. Wonten ing masyarakat Indonesia asring kadadosan alih kode *ekstern*, mliginipun kangge panutur ingkang nguwaosi basa *asing* ewadene sampun nguwaosi basa Indonesia. Alih kode menika gumantung kawontenan saha kapan wekdalipun basa *asing* menika dipunginakaken. Alih kode *Ekstern* menika alih kode ingkang boten kadadosan ing antawisipun basa piyambak (salah satunggaling basa utawi ragam ingkang wonten ing salebetipun *verbal repertoire* masyarakat panuturipun) kaliyan basa asing. Tuladhanipun inggih menika wicantenan ing antawisipun *wisatawan* manca badhe tepang kaliyan tiyang Indonesia. Tuladhanipun Alih Kode *Ekstern*:

Jojon : Kaya ukara ing bahasa Inggris “You ‘ll never walk alone”, ingkang artine kita mboten bakal ditinggalaken Gusti Allah”.

Saking data ing nginggil katingal bilih Jojon menika nindakaken alih kode saking basa Inggris dhateng basa Jawi. Menika saged dipuntingali saking ewahipun kode saking klausa “You ‘ll never walk alone” ingkang asalipun saking basa Inggris lajeng ewah dados basa Jawi katingal saking tuturan “ingkang artine kita mboten bakal ditinggalaken Gusti Allah”. Tuladha menika dipunwastani alih kode *ekstern*.

3. Faktor Ingkang Ndayani Alih Kode

Miturut A. Chaer & Leonie (2004:108) menawi dipunruntut saking menapa kemawon ingkang dados faktor ingkang ndayani anggenipun kadadosan alih kode, kedah ningali utawi ngemut malih babagan sociolinguistik ingkang sampun kaandharaken dening Fishman (wonten Chaer saha Agustin, 2004:15) ngandharaken kanthi umum faktor ingkang ndayani alih kode inggih punika kados wonten ngandhap punika.

- a) Pamicara utawi panutur, panutur asring nindakaken alih kode supados pikantuk ancas ingkang dipunajengaken (*keuntungan*).
- b) Pamireng/lawan tutur/ mitra tutur, biasanipun penutur gadhah raos ngimbangi mitra tutur.
- c) Wontenipun tiyang kaping tiga, kangge tuladha wonten tiyang kalih pirembagan migunakaken basa Jawi, lajeng wonten tiyang kaping tiga lajeng migunakaken basa Indonesia.

- d) Ewahipun kawontenan, kangge tuladha kawontenan formal dados informal.
- e) Ewahipun topik pacelathon/ pirembagan, kangge tuladha saking topik pendhidhikan dipungantos dados bisnis.

Saking kapustakan *linguistik* menika limrahipun ingkang ndayani anggenipun kadadosan alih kode inggih menika (1) pambicara utawi panutur, (2) lawan wicantenan, (3) ewahipun kawontenan amargi wonten tiyang kaping tiga, (4) ewahipun saking *formal* dhateng *informal* utawi walikanipun, (5) ewahipun topik nalika wicantenan.

Kalajengaken Poedjosoedarmo (1975:25-29) ngandharaken bilih faktor ingkang ndayani alih kode inggih menika:

- a) *Mensitir* ukara sanes.
- b) Kadadosan ewahipun lawan wicantenan, amargi panutur boten pantes nampi basa kanthi kode tutur ingkang dipunginakaken
- c) Panutur badhe paring kesan tartamtu inggih menika ngandharaken raos gegojekan, menyindir, duka lajeng ngina lan sapanunggalanipun
- d) Kadadosan mapinten-pinten prastawa basa salebetipun wicantenan
- e) Nalika panutur biasanipun ngginakaken kode tutur basa krama, ananging tiyang menika nindakaken ngudarasa pramila tiyang menika gantos kode dados kode tutur basa ngoko
- f) Panutur boten saged ngginakaken kode kanthi ajeg
- g) Gayutipun panutur kaliyan lawan tutur dereng mantep
- h) Panutur nglebetake paribasan wonten ing salebeting tuturanipun ingkang biasanipun dipuntindakaken nalika kawontenan santai

Suwito (1983:72-74) ngandharaken bilih faktor ingkang ndayani alih kode inggih menika: (1) panutur ingkang sadhar ngewahi kode ingkang dipunginakaken dening lawan wicantenanipun amargi satunggaling perkawis, (2) panutur badhe ngimbangi basa ingkang dipunginakaken lawan tuturipun,

(3) wontenipun panutur ingkang kaping tiga. Menika dipunkajengaken supados saged *menetralisir* kawontenan saha ngormati tiyang kaping tiga menika (4) topik nalika wicantenan inggih menika formal menapa informal, (5) kangge ngandharaken raos gegojekan saha (6) anamung kangge *bergengsi*.

Nababan (1984:31-32) ngandharaken bilih faktor ingkang ndayani anggenipun panutur nindakaken alih kode inggih menika *pemeran serta*, topik nalika wicantenan, kawontenan tutur, *tujuan tutur*, jalur saha ragam basa ingkang dipunginakaken. Menika kaandharaken ing ngandhap:

1) *Pemeran Serta (Participans)*

Pemeran serta menika saged kados panutur utawi lawan tutur nalika wicantenan. Tiyang panutur utawi lawan tutur menika dados faktor ingkang ndayani sanget anggenipun panutur nindakaken alih kode. Dhasaring kapribaden panutur menika ugi saged ndayani anggenipun kadadosan alih kode, tuladhanipun nalika panutur ingkang gadhah dhasar pendidikan ingkang sae, tiyang menika langkung asring nindakaken alih kode miturut kabetahanipun.

2) *Topik Wicantenan*

Topik nalika wicantenan menika wonten mapinten-pinten. Kasunyatanipun panutur menika nalika ngendika boten namung ngginakaken satunggal topik kemawon, ananging kathah panutur ingkang ngawontenaken mapinten-pinten topik. Pramila asring kadadosan alih kode.

3) *Kawontenan tutur*

Kawontenan tutur menika asring wonten gayutipun kaliyan wicantenan. Panutur menika nemtokaken wicantenan miturut kawontenan tuturipun. Caranipun inggih menika kadosta anggenipun ngginakaken basa. Pramila naika panutur menika badhe gantos kawontenan utawi damel kawontenan ingkang enggal, panutur ugi saged gantos basa ingkang dipunginakaken.

4) *Ancas (Tujuan)*

Ancasipun tiyang nalika badhe wicantenan menika wonten mapinten-pinten, inggih menika ingkang sipatipun badhe ngandharaken, mangaribawani, saha *menghimbau*. Menawi dipuntingali saking *urgensinipun* ancasipun tiyang menika badhe wicantenan gadhah sipat inggih menika wigati, kirang wigati utawi anamung ngandharaken raos gegojekan (*humor*). Panutur limrahipun jumbuhaken basa ingkang badhe dipunginakaken kaliyan ancasipun panutur menika nalika badhe wicantenan.

5) *Jalur*

Jalur utawi media menika kados *jalur* lisan utawi *jalur* seratan. Ing bab menika ugi nemtokaken sanget anggenipun kadadosan prastawa alih kode. Limrahipun, alih kode kadadosan wonten ing jalur lisan, ananging ugi saged kadadosan wonten ing jalur seratan, tuladhanipun wonten ing ragam seratan ilmiah.

6) Ragam Basa (*Variety*)

Nababan (1984:15-16) ngandharaken bilih:

“Variasi bahasa adalah perbedaan-perbedaan bentuk bahasa serta maknanya yang muncul karena adanya perbedaan panutur yang ditimbulkan oleh adanya perbedaan asal daerah kelompok sosial, kawontenan berbahasa, atau tingkat formalitas yang berlainan dan waktu yang berbeda”.

Pateda (1990:86) ngandharaken bilih:

“Peralihan kode juga disebabkan adanya dorongan batin penutur atau yang berasal dari faktor internal diri panutur, misalnya kekecewaan, ketidakpuasan dalam penilaian atau tanggapan panutur tentang sesuatu.”

Pramila menawi dipuntingali saking sedaya andharan ing nginggil menika saged dipunpendhet dudutanipun bilih alih kode gadhah titikan kadosta: saben kode utawi basa menika nyengkuyung paedahipun piyambak-piyambak miturut *konteks*, paedahipun saben kode utawi basa menika dipunjumbuhaken kaliyan kawontenan ingkang relevan kaliyan ewahipun *konteks*. Titikanipun alih kode menika saged dipunginakaken kangge pambada antawisipun alih kode kaliyan campur kode.

D. Campur Kode

1. Pangertosan

Tiyang ingkang *bilingualisme* utawi *multilingualisme* boten namung ngginakaken satunggal basa kemawon, tanpa mendhet paedahipun saking basa sanes. Tiyang menika limrahipun ngginakaken tetembungan ingkang sampun

dipunmangertosi nalika badhe wicantenan kaliyan tiyang sanes, tetembungan menika nyampur kaliyan basa sanes.

Chaer saha Agustina (2004:114) ngandharaken bilih campur kode inggih punika panganggening kalih basa utawi langkung, utawi kalih varian saking setunggal basa ingkang wonten lebetipun satunggal masyarakat tutur. Lajeng Nababan (1984:32) ngandharaken bilih penutur saged dipusebat nindakaken campur kode menawi piyambakipun nyampur basa utawi ragam basa wonten setunggal tindak basa kanthi boten wonten kawontenan ingkang nuntut nyampuraken basa. Tuladhanipun, panutur ingkang ngginakaken kode basa Jawi, wonten tuturanipun tiyang menika ngginakaken satunggal tembung ingkang awrat menawi badhe dipuntuturaken ngginakaken basa Jawa. Lajeng panutur ngginakaken tembung saking basa Indonesia.

Kachru dalam Soewito (1985:76) ngandharaken bilih *“campur kode adalah pemakaian dua bahasa atau lebih dengan saling memasukkan unsur-unsur bahasa yang satu ke dalam bahasa yang lain secara konsisten”*.

Thelander lumantar saking Soewito (1983:76) ngandharaken bilih:

“akan ada kemungkinan terjadinya pengembangan dari campur kode menuju alih kode. Jika di dalam suatu tuturan terjadi peralihan bahasa yang satu ke bahasa yang lain dan masing-masing klausa mendukung fungsi tersendiri, maka terjadilah peristiwa alih kode. Apabila suatu tuturan, baik klausa maupun frasa-frasanya tidak memiliki lagi mendukung fungsi tersendiri, maka terjadilah peristiwa campur kode”.

Saking andharan ing nginggil menika saged dipunpendhet dudutanipun bilih campur kode inggih menika prastawa campuripun kalih basa utawi langkung, utawi ragam basa wonten salah satunggal masyarakat penutur tanpa

sengaja utawi kabiasaan, ingkang panganggenipun kawates saking perangan klausa kemawon. Campur kode radi sami kaliyan interfensi saking basa satunggal wonten basa sanesipun. Wonten campur kode panutur nyelipaken unsur-unsur basa sanes sanalika nembe ngangge basa tartamtu. Unsur-unsur kasebat saged arupa tetembungan, frase, utawi kelompok tembung

Campur kode limrahipun kadadosan wonten ing kawontenan santai utawi *informal*, amargi boten asring dipunpangguhaken campur kode ingkang asipat *formal*. Prastawa kasebat kadadosan nalika tuturanipun anamung dumugi tingkat *frasa* kemawon. Menika kadadosan nalika satunggal tuturan ingkang awujud klausa wonten ing basa ingkang sami, pramila tuturan menika dipunsebat tuturan campur kode. Ananging, menawi satunggal tuturan ingkang awujud klausa menika wonten ing basa ingkang beda saha saben perangan klausa menika gadhah ancas piyambak, pramila tuturan menika dipunsebat alih kode.

Anggenipun madosi bedanipun alih kode kaliyan campur kode menika taksih awrat. Ananging, kekalih menika wonten bedanipun ewadene menawi badhe bedakaken menika taksih awrat. Kangge langkung mangertosi salah satunggaling bedanipun inggih menika menawi alih kode menika ewahipun satunggal basa dhateng basa sanes, awit basa ingkang *formal* utawi *informal*. Ananging menawi campur kode menika awujud ukara utawi *frasa*.

Prastawa campur kode menika asring kadadosan nalika tiyang ingkang badhe wicantenan, ing bab menika asring kapanggihaken campur kode antar

basa Indonesia dhateng basa daerah sanes utawi walikanipun, ugi saged saking basa Jawi ragam krama dhateng ragam madya. Menawi ingkang wicantenan menika tiyang ingkang *pendhidhikanipun* inggil, ugi saged manggihaken campur kode antar basa (basa Indonesia) dhateng basa manca.

Titikanipun campur kode miturut Soewito (1983:75-76) inggih menika :

- a. Perangan basa saha *variasinipun* ingkang kalebet wonten ing basa boten gadhah paedah kadosta ingkang aslinipun.
- b. Perangan basa ingkang wonten gayutipun kaliyan campur kode menika dipunwatesi ing kawontenan *frasa* saha tembung kemawon.
- c. Wonten kawontenan *maksimal*, campur kode gadhah *konvergensi* basa ingkang kalebet wonten basa sanesipun nilaraken paedahipun saha nyengkuyung basa ingkang dipunseselaken.

2. Jinising Campur Kode

Soewito (1983:77-78) milah campur kode dados mapinten-pinten, ing antawisipun miturut basa saha lelewaning basa ingkang dipunginakaken, panutur wonten salebeting tuturanipun, wujud unsur basa ing salebeting campur kode, saha *arah* tuturan wonten ing campur kode. Campur kode kadadosan nalika tiyang menika nyeselaken unsur basa daerah utawi basa asing ing salebeting tuturanipun. Campur kode wujud basa inggih menika campur kode ingkang adhedhasar saking wujud panganggening basa sanes

ingkang dipunseselaken dening panutur ing salebeting tuturanipun. Campur kode basa awujud tembung saha *frasa*.

Campur kode saged kadadosan saking basa A dumugi basa B, utawi walikanipun. Menika saged dipunpangaribawani saking dhasaring panutur, ancas tartamtu lan sapanunggalanipun. Campur kode ingkang adhedhasar *arah* tuturan dipunwastani campur kode *arah* tuturan.

Titikanipun campur kode inggih menika kawontenan *santai* utawi *informal*, ananging wonten kawontenan *formal* menika ugi saged kadadosan campur kode, amargi boten wonten basa ingkang trep ingkang badhe dipunginakaken saengga prelu mangertosi tembung saking basa sanesipun.

Suwito (1983:75-76) ngandharaken bilih campur kode menika dipunperang dados kalih, inggih menika:

a. Campur kode *ke dalam* (*inner code mixing*)

Inggih menika campur kode ingkang asalipun saking basa asli saha sedaya *variasinipun*. Dipunsebat *intern* bilih antawisipun basa sumber kaliyan basa sasaran taksih gadhah sesambetan krabat kanthi geografis saha geanologis. Basa satunggal kaliyan sanesipun minangka bageyan-bageyan saengga sesambetan antawisipun basa punika asifat *vertical*. Basa ingkang ingkang kalebet wonten campur kode *intern* umumipun taksih wonten satunggal wilayah *politis* ingkang sami. Tuladhanipun basa Indonesia – basa Jawi, basa Jawi – basa Sunda (dialek) lan sapanunggalanipun.

Tuladhanipun campur kode *ke dalam*:

Yanto : Sekarang sudah di sini, maksud saya sudah nggak di Jakarta?

*Mahmud : Ya masih **wira-wiri**.*

Saking ukara wonten nginggil katingal bilih wontenipun campur kode ke dalam katingal saking tetembungan ‘wira-wiri’ wonten salebetipun tetembungan ingkang ngginakaken basa Indonesia.

b. Campur kode *ke luar* (*outer code mixing*)

Inggih menika campur kode ingkang asalipun saking basa manca. Dipunsebat *ekstern* bilih antawisipun basa sumber kaliyan basa sasaran boten gadhah sesambetan krabat saha *geografis*, *geanologis* utawi *intelektualitas* ingkang inggil. Kanthi mekaten sesambetan campur kode tipe punika *keasingan* antawisipun basa ingkang dipunangge. Tuladhanipun basa Indonesia–basa Inggris, Jawa–Inggris, saha sanesipun.

Kedah dipunmangertosi bilih campur kode *ke dalam* (*inner code mixing*) menika kadadosan wonten ing salabetipun basa Jawi asalipun saking basa Indonesia saha basa Jawi, amargi wonten ing salebetipun basa Jawi menika wonten tingkat tutur, menawi campur kode *ke luar* (*outer codemixing*) menika kadadosan wonten ing salebetipun basa Jawi utawi Indonesia dhateng basa manca utawi walikanipun. Tuladhanipun campur kode *ke luar*:

*“Fasilitas olahraga saiki wis lumayan sitik amarga lapangan-lapangan sing bisa nggo olahraga wis dibangun nggo gedung-gedung pencakar langit lan **mall-mall** gedhe sing nggo dolan lan **shopping** para manungsa”*

Saking data ing nginggil nedhaken bilih wontenipun campur kode ke luar, katingal saking tuturan ingkang ngginakaken tetembungan saking basa Inggris, inggih menika tembung “*mall-mall*” saha “*shopping*”.

3. Faktor Ingkang Ndayani Campur Kode

Soewito (1983:77) ngandharaken bilih “*beberapa alasan atau penyebab yang mendorong terjadinya campur kode yaitu identifikasi peranan, ragam serta keinginan untuk menjelaskan dan menafsirkan*”.

Identifikasi peranan menika dipuntindakaken kangge mangertosi dhasar panganggening campur kode dening panutur saking segi *sosial, registrasi, saha edukasional*. *Identifikasi ragam* menika dipuntektokaken saking basa ingkang dipunginakaken panutur nalika nindakaken campur kode wonten ing salebeting *hierarkisosial*-ipun. Faktor ingkang kaping tiga inggih menika amargi kangge ngandharaken saha nafsiraken. Campur kode menika kadadosan amargi sikap saha gegayutan antawisipun panutur saha lawan tutur. Panutur menika nindakaken campur kode amargi wonten sebab tartamtu, kadosta badhe ngandharaken bab tartamtu saha ngandharaken identitas panutur dening *lawan tutur*ipun.

Nababan (1984:32), campur kode wonten amargi gayutipun kados wonten ngandhap punika:

- a) pamicara badhe ningalaken kawruhipun,
- b) santainipun, saha

- c) boten wontenipun tembung kangge ungkapan wonten basa asli, saengga kedah migunakaken basa asing.

Suwito (1983:75-76) ngandharaken bilih titikanipun campur kode inggih menika (a) unsur-unsur saha *variasinipun* ingkang wonten ing salebetipun basa sanes menika boten gadhah paedah aslinipun, (b) wonten kondisi *maksimal*, campur kode menika kalebet *konvergensi* basa (*linguistic convergency*) perangan-peranganipun menika asalipun saking mapinten-pinten basa ingkang sampun nilaraken paedahipun saha nyengkuyung basa ingkang dipunseseli.

Titikanipun campur kode ingkang saged dipuntingali kanthi cetha inggih menika santai utawi *informal*. Wonten ing kawontenan *formal* menika boten asring kadadosan campur kode. Ananging menawi wonten campur kode ingkang kadadosan wonten ing kawontenan formal, menika amargi boten wonten ungkapan ingkang trep wonten ing salebetipun basa ingkang saged dipunginakaken, saengga ngginakaken tetembungan saking basa sanesipun.

Tiyang ingkang *multibahasa* inggih menika tiyang ingkang langkung kathah nindakaken campur kode. Kajawi saking menika *faktor* dhasar panutur, kadosta yuswa, *pendidikan*, saha status *sosial* ugi saged mangaribawani tiyang menika nalika nindakaken campur kode.

Adhedhasar perangan-perangan basa ingkang dipunginakaken menika, Soewito (1983: 78) ugi ngandharaken pamanggihipun perkawis wujud campur kode inggih punika:

- a. Seselan ingkang awujud tembung. Tembung inggih menika satunggaling *gramatikal* ingkang saged madeg piyambak, kaperang saking *morfem tunggal* utawi *gabungan morfem*.
- b. Seselan ingkang awujud *frasa*. *Frasa* inggih menika satunggaling *gramatikal* ingkang kaperang dados kalih tembung utawi langkung saha boten ngantos langkung saking watesanipun paedah unsur *klausa*.
- c. Seselan ingkang awujud *baster*. *Baster* inggih menika asiling saking kalih basa ingkang beda saha ndadosaken pangertosan baster wonten ing salebetipun *Kamus Besar Bahasa Indonesia* inggih menika keturunan *yang berdarah campuran*.
- d. Seselan ingkang awujud tembung dwilingga (*perulangan kata*). Dwilingga tegesipun inggih menika tembung ingkang dipunkasilaken saking proses reduplikasi. Proses reduplikasi menika awit kanthi utuh utawi anamung sepalih kemawon.
- e. Seselan ingkang awujud ungkapan utawi *idiom*. *Idiom* yang dimaksud adalah *konstruksi* dari unsur-unsur yang saling memiliki. Masing-masing anggota memiliki makna yang ada karena bersama yang lain.
(Kridalaksana, 1993:72)

E. Gayut saha Bedanipun Alih Kode saha Campur Kode

Menawi bedanipun kalih prastawa punika Sumarlan (2005:159-160) mbedakaken antawisipun tigang prastawa punika kanthi mekaten:

- 1) Wonten alih kode, kalih (utawi langkung) basa utawi variasi basa ingkang dipunangge kangge ndukung fungsi-fungsi piyambak jumbuh kaliyan *konteks*, bilih campur kode unsur utawi variasi basa ingkang kasisipaken wonten basa sanesipun boten gadhah fungsi piyambak, ananging gabung kaliyan basa ingkang nyisipi.
- 2) Wonten alih kode, panganggening kalih basa utawi variasi basa dipunjumbuhaken kaliyan punapa ingkang relevan kaliyan ewahipun *konteks*, bilih wonten campur kode kalih basa utawi *variasi* dipunginakaken tanpa faktor-faktor sosiolinguistik wonten kawontenan panganggening basa ingkang nuntut campuring basa punika.
- 3) Wates kadadosan campur kode wonten tataran klausa, bilih alih kode saking tataran kalimat. Dados, campur kode saged awujud tetembungan, *frase, idiom, saha klausa*.

F. Tingkat Tutur

Kunjana Rahardi (2001:52) ngandharaken bilih tingkat tutur utawi undha usuk saged dipunwastani sistem kode wonten ing salebetipun masyarakat tutur. Inggang dipunwastani kode wonten jinising menika inggih menika faktor-faktor ingkang saged nemtokaken, inggih menika relasi antawisipun panutur saha *mitra tutur*.

Poedjasoedarma (1973:3) ngandharaken bilih *tingkat tutur* menika dados *varian* basa ingkang bedanipun satunggal kaliyan sanesipun dipuntemtokaken saking bedanipun sikap santun tiyang ingkang micara

dening lawan wicantenanipun. Bedanipun sikap wonten salebeting masyarakat satunggal kaliyan sanesi boten sami.

Tingkat tutur miturut Poedjosoedarma (1979:13) menika kaperang dados tiga inggih menika ngoko, madya saha krama. Ragam tutur basa Jawa inggih menika dipunwastani unggah-ungguhing basa utawi dening para ahli menika dipunsebat *tingkat tutur*. Wondene *garis besar* tingkat tutur basa Jawa saged dipunperang dados tiga inggih menika ngoko, madya, saha krama.

Tingkat tutur krama inggih menika tingkat tutur ingkang nedahaken sikap ingkang gadhah sopan santun, saha nedahaken tingkat *kelaziman* ingkang langkung inggil. Tingkat tutur menika dipunngginakaken dening panutur kaliyan lawan tutur ingkang dereng nate tepang, ingkang gadhah *pangkat* saha *status sosial* langkung inggil kaliyan tiyang sanes ingkang langkung sepuh.

Tingkat tutur madya inggih menika tingkat tutur tengah, antawisipun tingkat tutur ngoko kaliyan krama. Sikap ingkang saged nedahaken wonten tingkat *kelaziman* ing antawisipun krama saha ngoko. Ukara wonten tutur menika ngginakaken bentuh *wancah* utawi penggalan saha ngginakaken tetembungan tugas madya kadosta : nika, niku, teng, onten.

Tingkat tutur ngoko inggih ngandharaken rasa ingkang boten gadhah jarak antawisipun panutur kaliyan lawan tuturipun. Ragam menika nedahaken tingkat *kelaziman* langkung ngandhap. Tuturan ingkang ngginakaken kode tutur ngoko limrahipun wonten kawontenan ingkang boten resmi, akrab utawi santai.

G. Jagad X Code

Film Jagad X Code dipunrilis 5 Februari 2009, ingkang produseripun Leni Lolang, saha Herwin Novianto minangka sutradaranipun. Salebeting film *Jagad X Code* minangka paraga utamanipun inggih menika Jagad (Ringgo Agus Rahman), Bayu (Mario Irwiensyah) dan Gareng (Opie Bahtiar).

Film menika nyariosaken bilih wonten tiyang enem ingkang boten gadhah padamelan inggih menika Jagad (Ringgo Agus Rahman), Bayu (Mario Irwiensyah) saha Gareng (Opie Bahtiar). Sedaya menika gadhah pepenginan piyambak-piyambak. Jagad gadhah pepenginan badhe tumbas mesi cuci kagem ibunipun. Bayu menika gadhah pepenginan supados gadhah toko ingkang saged dipunginakaken kangge mande buku utawi majalah. Menawi Gareng menika gadhah pepenginan supados saged ndamel salon alit kangge rayinipun ingkang naminipun Menik. Ananging sedaya pepenginan Jagad, Bayu saha Gareng menika boten saged dipunlampahi amargi dereng gadhah padamelan ingkang mapan. Sawetawis wekdal, Jagad, Bayu saha Gareng menika boten sengaja kepanggih kaliyan preman ingkang naminipun Semsar (Tio Pakusadewo) ingkang nawari bilih badhe dipunparingi arta 30yuta menawi saged manggihaken *flashdisk* ingkang dipunbekta tiyang estri ingkang sampun dados *target*. Ananging amargi *kesenjangan teknologi*, sedaya kalawau boten mangertos kadospundi ingkang dipunwastani *flashdisk*. Jagad, Bayu saha Gareng menika ugi nyuwun pirsaa kaliyan tiyang sanesipun kadospundi ingkang dipunwastani *flashdisk* ananging boten wonten ingkang mangertos. Menawi *flashdisk* menika sampun kapanggihaken, sedaya menika nembe

mangertos kenging menapa barang alit menika dipunpadosi kaliyan tiyang kathah.

Salebeting film *Jagad X Code*, paraganipun langkung kathah ngginakaken basa Jawi ragam ngoko. Wonten mapinten-pinten ukara ingkang ngginakaken basa Indonesia ing salebeting pawicantenanipun. Ingkang dados kawigatosan, salebeting film kasebat kathah dipunpanggiaken alih kode saha campur kode ingkang dados kajian ing panaliten menika.

H. Panaliten Ingkang Jumbuh

Panaliten ingkang ngrembag babagan alih kode saha campur kode menika ugi sampun dipuntindakaken dening Ema Eliya Roza, rikala tahun 2008 kanthi irah-irahan “*Campur Kode dan Alih Kode dalam ujian skripsi mahasiswa program studi pendidikan bahasa Jawa*”. Panaliten relevan amargi sami ngrembag perkawis Alih kode saha Campur kode.

Panaliten ingkang relevan sanesipun inggih menika panaliten ingkang dipuntindakaken dening Lia Rusmiyati, rikala tahun 2013 kanthi irah-irahan “*Alih kode dan Campur kode pada proses pembelajaran bahasa Jawa kelas X SMA Angkasa Adisutjipto Yogyakarta.*”

Panaliten ing nginggil wonten gayutanipun kaliyan panaliten ingkang dipuntindakaken. Panaliten ingkang dipuntindakaken menika gadhah irah-irahan “*Alih kode saha Campur Kode ingkang dipunginakaken wonten ing film Jagad X Code*”. Bedanipun inggih menika ingkang kapisan wonten ing obyek ingkang badhe dipunginakaken kangge panaliten inggih menika wonten

salebeting film, saengga basa ingkang badhe dipunteliti menika basa lisan. Ingkang kaping kalih inggih menika cara ingkang dipunginakaken wonten ing panaliten menika simak, catat. Dados, panaliten menika saderengipun boten kedah nindakakaken ngrekam prastawa ingkang wonten gejala alih kode saha campur kode menika. Panaliten saged nyimak saha nyerat prastawa alih kode saha campur kode wonten ing film menika saking DVD.

I. Nalaring Pikir

Alih kode saha campur kode menika pangaribawanipun saking *bilingualisme* utawi *multilingualisme*. Wonten kala mangsanipun tiyang *dwibasawan* utawi *multibasawan* menika ngginakaken basa-basa ingkang sampun dipunmangertosi mawi nyampur wonten basa sanesipun. Tiyang ingkang gadhah basa ingkang langkung saking satunggal menika dipunsebat nindakaken alih kode saha campur kode.

Alih kode inggih menika gantosipun basa saha lelewaning basa utawi *tingkat tutur* satunggal dumugi tingkat tutur sanesipun wonten salebeting tindak basa amargi faktor tartamtu. Campur kode inggih menika campuripun kalih basa ingkang limrahipun kadadosan wonten kawontenan informal, prastawa kasebat watesanipun arupi frasa. Ancasipun panaliten inggih menika ngandharaken jinising alih kode, campur kode, saha kadospundi faktor ingkang ndayani alih kode saha campur kode wonten ing film menika.

Wonten ing film *Jagad X Code* menika, antawisipun panutur kaliyan lawan tutur asring nindakaken ewahipun kode utawi nyampur utawi

nyeselaken kode nalika wicantenan. Sedaya kalawau dipuntindakaken amargi saking panutur utawi lawan tutur menika dados tiyang ingkang *bilingual* utawi *multilingualisme*. Panaliten gadhah ancas inggih menika ngandharaken jinising alih kode, campur kode saha faktor ingkang ndayani alih kode saha campur kode wonten ing film *Jagad X Code*.

Panaliten menika ngginakaken *pendekatandeskriptif* inggih menika dipuntindakaken kanthi cara ingkang kapisan ngempalaken data saha milah-milah utawiklasifikasi data ingkang kalebet alih kode menapa campur kode, lajeng nyerat wonten ing kartu data, ingkang pungkasan inggih menika nganalisis miturut jinising alih kode saha campur kode saha faktor ingkang ndayani. Saking andharan ing nginggil nedahaken bilih mangertosi alih kode, campur kode saha faktor ingkang ndayani bab kekalih menika prelu, amargi kanthi cara menika supados tiyang anggenipun badhe wicantenan nggatosaken basa ingkang dipunginakaken. Lajeng supados langkung asring ngginakaken basa Jawi tinimbang basa ingkang sanesipun.

BAB III

CARA PANALITEN

A. Jinising Panaliten

Panaliten menika kalebet panaliten *deskriptif*. Cara panaliten *deskriptif* menika mawi ngandharaken bab kasunyatan ingkang boten dipunpangaribawani dening panaliti. Panaliten *deskriptif* menika sanes nguji *hipotesis*. Ananging namung ngandharaken data ingkang dipunpikantuk saking *ungkapan deskriptif*, inggih menika ngandharaken prastawa ngengingi kasunyatan. Panaliten menika ancasipun inggih menika ngandharaken alih kode saha campur kode ingkang dipunginakaken wonten ing film *Jagad X Code*.

B. Data saha Sumber Data

Data ing panaliten menika kapanggihaken ing sedaya tuturan utawi ukara ingkang dipunginakaken sedaya paraga salebeting film menika nalika wicantenan ingkang ngemu alih kode saha campur kode. Sedaya tembung saha ukara nalika wicantenan wonten ing film menika dados data panaliten. Tuturan ingkang dipunginakaken inggih menika basa Jawi ragam ngoko kaliyan basa Indonesia, pramila kathah kapanggihaken gejala alih kode saha campur kode.

Sumber data panaliten inggih menika film *Jagad X Code*. Film *Jagad X Code* dipunrilis 5 Februari 2009, ingkang *produseripun* Leni Lolang, saha

Herwin Novianto minangka *sutradaran*ipun. Salebeting film *Jagad X Code* minangka paraga utamanipun inggih menika Jagad (Ringgo Agus Rahman), Bayu (Mario Irwiensyah) dan Gareng (Opie Bahtiar).

Salebeting film *Jagad X Code*, paraganipun langkung kathah ngginakaken basa Jawi. Wonten mapinten-pinten ukara ingkang ngginakaken basa Indonesia ing salebeting pawicantenanipun. Ingkang dados kawigatosan, salebeting film kasebat kathah dipunpanggihiaken alih kode saha campur kode ingkang dados kajian ing panaliten menika.

C. Caranipun Ngempalaken Data

Panaliten menika ngginakaken metode nyemak. Panaliti nyemak saha ningali film *Jagad X Code*, mliginipun mirengaken, ngawigatosaken saha mangertosi tuturan salebetipun *film* menika. Dipunwastani metode nyemak amargi wujud pawiyatanipun nyemak, kalampahan kanthi nyemak, mliginipun nyemak panganggening basa (Sudaryanto, 1988: 2). Panaliten menika kalampahaken kanthi mirengaken film *Jagad X Code*.

Teknik nyemak ingkang dipunginakaken inggih menika teknik “*simak bebas libat cakap*” utawi SBLC. Panaliti boten tumut wonten ing salebetipun wicantenan. Panaliti anamung ngawigatosaken tuturan ingkang dipunginakaken dening sedaya paraga wonten ing salebetipun *film* menika.

Tahap salajengipun inggih menika nyathet. *Teknik* nyathet kalampahan kaping kalih, inggih menika nyathet nalika *transkripsi* tuturan saking film, saha nyathet nalika wonten ing kertu data. Teknik nyathet kalampahan

mliginipun tumrap data ingkang ngewrat alih kode saha campur kode wonten salebetipun film *Jagad X Code*.

D. Pirantining Panaliten

Saking teknik ngempalaken data menika, pramila pirantining panaliten inggih menika *tabel analisis data* kabiyanu dening kertu data. Pamilihing kertu data ing panaliten menika amargi dipunginakaken kangge nyerat data ingkang sampun kapanggihaken. Dene tabel analisis data dipunginakaken kangge nglebetaken data saking kertu data. Data ingkang sampun dipun*analisis* kedah jumbuh kaliyan teori ingkang sampun kaandharaken ing gegaran teori.

Wonten ing tabel analisis data dipunandharaken tuladha data, jinising alih kode saha campur kode, faktor ingkang ndayani alih kode, campur kode saha *konteksipun*. Saben data ingkang wonten gayutipun kaliyan jinising alih kode saha campur kode menika dipunserat sami kaliyan kategori data ingkang dipunginakaken. Kertu data minangka sarana kangge nggampilaken anggenipun nyatet data, pangempalan data, pengelompokan saha analisis data inggih menika jinising alih kode, campur kode saha faktor ingkang ndayani bab kekalih menika. Kertu data menika ngewrat data-data saking jinising alih kode, campur kode saha faktor ingkang ndayani, ngginakaken kode-kode kadosta: no urut kartu, ukara, jinising alih kode utawi campur kode, faktor ingkang ndayani kaliyan *konteksipun*.

Gambar 1. Kertu Data gadhah format kadosta:

KERTU DATA	DL No 14
<i>Konteks</i>	Bayu nalika dipunparingi padamelan dados tukang nambal ban menika boten nindakaken padamelanipun kanthi sae, dipunsinambi maos <i>komik</i> lajeng ban menika mbledhos malih
Ukara	<i>Udah, sono pergi! Minggat! Minggat! Jaran alas koe ki!</i>
Jinising	<i>AK Intern (BI-BJ)</i>
Faktor ingkang ndayani	Panutur ngandharaken raos duka lajeng ngina

Gambar 2. Tabel Analisis Data gadhah format kadosta:

No	Konteks	Data	Jinising		Ewah	FPAK
			AK		-ipun	
			I	E	Kode	
1	Bayu nalika dipunparingi padamelan dados tukang nambal ban menika boten nindakaken padamelanipun kanthi sae, dipunsambi maos <i>komik</i> lajeng ban menika mbledhos malih.	<i>Wah..mbledhos meneh ta iki? Udah nggag usah kesini-sini lagi!</i>	√		BJ-BI	Panutur ngandharken raos tartamtu inggih menika raos duka.

E. Caranipun Nganalisis Data

Analisis data ing panaliten menika ngginakaken teknik *deskriptif*. Panaliti ngandharaken sedaya ingkang dipunpanggihaken salebeting tuturanipun para paraga. Bab ingkang dipunandharaken inggih menika alih kode saha campur kode ing salebeting film *Jagad X Code*. Data dipunpantha-pantha dumugi dipunpanggihaken alih kode saha campur kode ing salebeting film menika ingkang jumbuh kaliyan *teori* landhesanipun.

Salajengipun, data menika dipunpantha-pantha malih dumugi dipunasilaken faktor ingkang ndayani alih kode saha campur kode.

F. Caranipun Ngesahaken Data

Caranipun ngesahaken data menika ngginakaken *validitas* saha *reliabilitas*. *Validitas* ing panaliten menika dipuntindakaken kanthi ngginaken teknik *triangulasi*. *Validitas triangulasi teori* dipuntindakaken kanthi cara njumbuhaken data kaliyan *teori* ingkang dipunginakaken minangka dhasar.

Asiling panaliten menika awujud satunggaling rumusan *informasi* utawi *thesis statement*. *Informasi* menika salajengipun dipuntandingaken kaliyan *perspektif teori* ingkang jumbuh kangge nyegah *penafsiran individual* panaliti ngengingi dudutan ingkang dipunasilaken. Wonten bab

menika *teori-teori* ingkang badhe dipunginakaken inggih menika *teori* ngengingi alih kode saha campur kode basa ingkang dipunpanggihaken ing salebetipun *film Jagad X Code*.

Salajengipun *reliabilitas* wonten ing panaliten menika ngginakaken *uji reliabilitas stabilitas* (Muhadjir, 1996: 36). *Reliabilitas stabilitas* dipuntindakaken kanthi ngambali film *Jagad X Code* menika, mliginipun perangan ingkang dados data panaliten. Data ingkang sampun dipunpanggihaken menika dipunambali dipunjumbuhaken malih kaliyan *film*ipun supados dipunasilaken data ingkang *valid*.

BAB IV

Asiling Panaliten saha Pirembaganipun

A. Asiling Panaliten

Panaliten menika ngandharaken bab Alih Kode saha Campur Kode wonten ing film *Jagad X Code*. Data wonten ing panaliten inggih menika sedaya tuturan ingkang ngemu wujud Alih Kode, Campur Kode saha faktor ingkang ndayani wonten ing salebeting film *Jagad X Code*.

Tabel: Jinising Alih Kode, Campur Kode saha faktor ingkang ndayani:

No	Jinising AK saha CK	Faktor Ingkang Ndayani	Indikator
1	A.K Intern a) BJ-BI	<ul style="list-style-type: none">Wonten pangaribawa saking tuturan ingkang saderengipunNgandharaken satunggaling perkawis	<p><i>“Aduh Gad, ewon kabeh e, udah gitu lecek, pantesan tebal!”</i> (DL No 2)</p> <p>Ewahipun basa saking basa Jawi dhateng basa Indonesia</p>
		<ul style="list-style-type: none">Panutur ngandharaken raos tartamtu inggih menika raos duka, tuturan menika dipuntegasaken ngginakaken kode BI	<p><i>“Saiki tak kek’I bonus! Bonusnya kamu bobok sendiri nggak dapet jatah! Sana di pos rondha!”</i> (DL No 7)</p> <p>Ewahipun basa saking basa Jawi dhateng basa Indonesia</p>

Tabel Salajengipun:

No	Jinising AK saha CK	Faktor Ingkang Ndayani	Indikator
		<ul style="list-style-type: none"> Gantosipun topik nalika wicantenan ingkang kapisan ngrembag pasuryanipun R, lajeng ngrembag badhe paring pitulungan 	<p><i>“Ho’o..wong ayu ngene og, mesakke! Masak tidur di pinggir jalan lho!”</i> (DL No 9)</p> <p>Ewahipun basa saking basa Jawi dhateng basa Indonesia</p>
	b) BI-BJ	<ul style="list-style-type: none"> Nyuwun satunggaling perkawis dhumateng mitra tutur 	<p><i>“Disuruh nyari kok malah nanya-nanya! Wis mlaku! Pokokke golekki flashdisk! Goblok! Mlaku!”</i> (DL No 16)</p> <p>Ewahipun basa saking basa Indonesia dhateng basa Jawi</p>
		<ul style="list-style-type: none"> Ngandharaken satunggaling perkawis 	<p><i>“Sebentar lagi tak belikan mesin cuci bu, yang otomatis. Tinggal dipencet, nguweng-uweng, stop, wis resik kabeh, rausah ucek-ucek meneh.”</i> (DL No 19)</p> <p>Ewahipun basa saking basa Indonesia dhateng basa Jawi</p>
		<ul style="list-style-type: none"> Wonten gantosipun topik nalika wicantenan 	<p><i>“Sekarang kan kita udah dapet flashdisknya, trus le telpun Semsar piye?”</i> (DL No 21)</p> <p>Ewahipun basa saking basa Indonesia dhateng basa Jawi</p>

Tabel Salajengipun:

	Jinising AK saha CK	Faktor Ingkang Ndayani	Indikator
	c) BJ-BI-BJ	<ul style="list-style-type: none"> Panutur boten saged ngginakaken kode BJ kanthi ajeg 	<p><i>“Mas..mas.. rasah mbayar mas, aku seneng banget mas oyak-oyakan kaya ning TV-TV kae lho mas, film action kejar-kejaran, wah asyik mas. Yo mas ya? Seneng tenan mas, apik tenan. Rasah mbayar mas, santai wae.”</i> (DL No 22)</p> <p>Ewahipun basa saking basa Jawi dhateng basa Indonesia dhateng basa Jawi malih</p>
	d) BI-BJ-BI	<ul style="list-style-type: none"> Wonten gantosipun topik nalika wicantenan 	<p><i>“Mas..aku bosen njenengan tiap hari cemburu, curiga terus! Pusing kepalaku! Wis mending aku nyusoni anak, daripada ribut melulu!”</i> (DL No 24)</p> <p>Ewahipun basa saking basa Indonesia dhateng basa Jawi dhateng basa Indonesia malih</p>
	e) Krm-Ngk	<ul style="list-style-type: none"> Panutur badhe ngginakaken kode ingkang ringkes 	<p><i>“Boten ngertos,ra ngerti’e”</i> (DL No 26)</p> <p>Ewahipun basa saking ragam Krama dhateng ragam Madya</p>

Tabel Salajengipun:

	Jinising AK saha CK	Faktor Ingkang Ndayani	Indikator
2	AK Ektern BI-Bing	<ul style="list-style-type: none"> Ancas ingkang dipunkajengaken inggih menika badhe nedahaken bilih panutur menika <i>pendidikanipun</i> inggil 	<p><i>“Ini bukan yang namanya flashdisk, goblok! It’s perfume! I don’t want to know! Go back and your get it! Just makesure that you get back the flashdisk!”</i> (DL No 25)</p> <p>Ewahipun basa saking basa Indonesia dhateng basa manca (basa Inggris)</p>
	BIng-BJ- BIng	<ul style="list-style-type: none"> Panutur boten saged ngginakaken kode kanthi ajeg 	<p><i>“Miss Nona.. MissNona..batik? Souvenir? Opo Malioboro? Murah og. Only seven thousand! Round-round!”</i> (DL No 27)</p> <p>Ewahipun basa saking basa manca (Inggris) dhateng basa Jawi dhateng basa (Inggris) malih</p>
3	CK Ke dalam (Inner Code Mixing) Tembung	<ul style="list-style-type: none"> Panutur ngginakaken kode ingkang ringkes 	<p><i>“Berarti dhuwit’e tinggal pira?”</i> (DL No 38)</p> <p>Seselan tembung ‘tinggal’ ingkang saking tuturan BI ing salebetipun tuturan basa Jawi</p>
	Frasa	<ul style="list-style-type: none"> Ngandharaken raos duka lajeng ngina 	<p><i>“Nggak diributin gimana? Ini ganjelan tenda ada talinya, kalau diambil tendanya roboh. Daganganku berantakan! Po nggak susah aku? Gara-gara monyet elek!”</i> (DL No 65)</p> <p>Frasa basa Jawi salebetipun ukara basa Indonesia</p>

Tabel Salajengipun:

	Jinising AK saha CK	Faktor Ingang Ndayani	Indikator
	Baster	<ul style="list-style-type: none"> Wonten pangaribawa saking LB panutur inggih menika BJ 	<p>“Enek sing penting, tempate kayak ngene og!” (DL No 66) Seselan baster tempate, tempat [BI]+(-e) [BJ]</p>
	Dwilingga/ Perulangan	<ul style="list-style-type: none"> Wonten pangaribawa saking tururan ingkang saderengipun Ngandharaken satunggaling perkawis 	<p>“Adhik itu gimana ta dhik? Ini kalau nggak diminyakki dipakai nyukur rambute sampeyan sakit, kejenggit-jenggit! Ya nggak? lha wong rambutnya adhik aja sering diminyakki ta? Lha ya..mosok dike’I gas., nek mbledhos piye?” (DL No 70)</p>
4	CK Ke luar (Outer Code Mixing) Tembung	<ul style="list-style-type: none"> Pakulinanipun panutur 	<p><i>Iki lho mas, transport!</i> (DL No 73) Seselan tembung transport salebetipun basa Jawi</p>
	Frasa	<ul style="list-style-type: none"> <i>Menggaya</i> 	<p><i>Ow.. iki lipen stick!</i> (DL No 81) Seselan tembung lipen stick salebetipun tuturan Basa Indonesia</p>
	Baster	<ul style="list-style-type: none"> Ancas ingkang dipunkajengaken inggih menika supados katingal tiyang ingkang modern 	<p><i>Yowis mas, kalau nanti barangnya udah dapet, mas’e tak bell. Nuwun ya</i> (DL No 88) Seselan baster tak bell wonten tuturan kode BJ tak- [BJ] + bell [BIng]</p>

Tabel Salajengipun:

	Jinising AK saha CK	Faktor Ingkang Ndayani	<i>Indikator</i>
	<i>Ungkapan (Idiom)</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Ngambali malih tetembungan tiyang sanes • Menggaya utawi gegojekan 	<p><i>Oke..kalau kamu ju setuju, kamu tinggal telpun aku. Nomor telpunku ada di belakang foto tadi. Ada uang ada barang. No woman no cry, okay?</i> (DL No 90)</p> <p>Seselan <i>ungkapan</i> utawi <i>idiom</i> menika faktor ingkang ndayani inggih menika panutur <i>menirukan kalimat lain</i>. Menika ukara saking <i>lyric</i> lagunipun Bob Marley ingkang tegesipun priya tanpa wanita ampun nandang susah</p>

Saking tabel ing nginggil saged dipunsumerepi menawi ing film *Jagad X Code* menika kapanggihaken Alih Kode *Intern* saha Alih Kode *Ekstern*. Alih kode *Intern* ingkang kapanggihaken salebetipun film *Jagad X Code* inggih menika alih kode *antarbasa*, inggih menika ewahipun basa saking basa daerah mliginipun (basa Jawi) dhateng basa Nasional (Indonesia), basa Indonesia dhateng basa Jawi, saking basa Jawi dhateng basa Indonesia lajeng basa Jawi malih, basa Indonesia dhateng basa Jawi lajeng basa Indonesia malih. Kajawi saking menika, ugi dipunpanggihaken Alih Kode ingkang kalebet satunggaling basa ingkang ndadosaken gantosipun *tingkat tutur* (Alih Kode *Tingkat Tutur*) inggih menika saking ragam krama dhateng ragam ngoko. Alih Kode *Ekstern* wonten ing film *Jagad X Code* menika ewahipun

basa saking basa Indonesia dhateng basa manca (Inggris), basa Inggris dhateng basa Jawi dhateng basa Inggris malih.

Campur Kode ingkang wonten ing film *Jagad X Code* inggih menika campur kode *ke dalam* saha campur kode *ke luar*. Campur kode *ke dalam* inggih menika campur kode ingkang awujud tembung, *frasa*, *baster* saha tembung dwilingga. Menawi campur kode *ke luar* ingkang dipunpanggiaken wonten film *Jagad X Code* inggih menika awujud tembung, *frasa*, *baster* saha *ungkapan (idiom)*.

Faktor ingkang ndayani Alih Kode wonten ing film *Jagad X Code* ing antawisipun inggih menika menika wonten pangaribawa saking tuturan ingkang saderengipun, badhe ngandharaken satunggaling perkawis, gadhah ancas tartamtu menawi badhe wicantenan, kangge ngandharaken raos gegojekan, duka, lajeng ngina, saha badhe ngginakaken kode ingkang ringkes. Faktor ingkang sanesipun inggih menika, wonten gantosipun topik nalika wicantenan, nyuwun satunggaling perkawis dhumateng *mitra tutur*, panguaosan basa panutur ingkang kadosta: panutur menika langkung gampil anggenipun badhe wicantenan utawi badhe ngandharaken raosipun utawi *maksudipun*, panutur boten saged ngginakaken kode kanthi ajeg, panutur badhe ngginakaken kode ingkang ringkes, supados tuturanipun katingal langkung cetha saha nedahaken bilih panutur menika pendidikanipun inggil.

Faktor ingkang ndayani Campur Kode wonten ing film *Jagad X Code* inggih menika pakulinanipun panutur saha panutur menika gadhah ancas

tartamtu. Ancas tartamtu menika kadosta: gegojekan, ngormati utawi nyelarasaken tingkat tutur saha *menggaya*. Faktor sanesipun inggih menika gadhah ancas supados dipunmangertosi masyarakat wiyar utawi pamiyarsa, supados langkung cetha utawi negasaken malih, pangaribawanipun basa asli panutur, ing antawisipun inggih menika pangaribawanipun dhasaring basa panutur saha pangaribawanipun basa ingkang kaping kaping kalih. Faktor ngambali malih ukara sanesipun kaliyan supados ketinggal tiyang ingkang modhern ugi dados faktor ingkang ndayani panutur nindakaken Campur Kode.

B. Pirembagan

Ing bab menika badhe medhar pirembagan saking asiling panaliten ingkang sampun dipunandharaken saderengipun. Salebetipun pirembagan menika anggenipun ngrembag jinising alih kode, campur kode, saha faktor ingkang ndayani menika boten saged dipunpisah. Panutur menika nindakaken alih kode wonten salebeting tuturanipun amargi faktor tartamtu. Wonten ing film *Jagad X Code* menika dipuntemtokaken faktor ingkang ndadosaken prastawa alih kode menika dhasaripun saking tuturan panutur nalika wicantenan. Tegesipun inggih menika anggenipun nemtokaken faktor ingkang ndayani alih kode kanthi nganalisis *teks* tuturan menika dipunjumbuhakan kaliyan *konteks* saha *situasi* saking tuturan kasebat.

Tiyang menika saged saha kedah mendhet dudutanipun saking sedaya prastawa menika kangge mangertosi *teks* babagan jinising *makna* ing

salebetipun prastawa kasebat. Dados, anggenipun mendhet pangertosan saking dudutanipun menika saking tuturan ing salebeting film *Jagad X Code* kanthi gayutaken kaliyan *teks tuturan* salajengipun dipungayutaken malih kaliyan *situasi* nalika wicantenan. Menika kaandharaken ing ngandhap:

1. Jinising Alih Kode Wonten Film *Jagad X Code*

Jinising Alih Kode ingkang wonten ing salebetipun film *Jagad X Code* inggih menika Alih Kode *Intern* saha Alih Kode *Ekstern*. Menika kaandharaken ing ngandhap:

a. Alih Kode *Intern*

Alih kode *intern* inggih menika alih kode ingkang kapanggihaken ing antawisipun dialek-dialek satunggalipun basa daerah utawi antawisipun lelewaning basa ingkang wonten ing salebetipun dialek menika. Wonten ing satunggalipun wilayah tartamtu menika limrahipun panutur gadhah kawegigan ngginakaken langkung saking satunggal basa. Basa menika saged dipunginakaken ing kawontenan tartamtu menawi dipunbetahaken. Kasunyatan menika saged dipunpanggihaken nalika ngginakaken *ragam krama* ing salebetipun wicantenan kaliyan tiyang sanes ingkang dipunkormati utawi tiyang ingkang nembe tepang.

1) Alih Kode *Intern Antar Basa*

Alih Kode *Intern antar* basa inggih menika kadadosan antawisipun basa daerah kaliyan basa nasional. Sedaya prastawa alih kode salebetipun film menika ndadosaken gejala alih kode antar basa ing antawisipun saking basa Jawi dhateng basa Indonesia, basa Indonesia dhateng basa Jawi, saking basa Jawi dhateng Basa Indonesia dhateng Basa Jawi malih, basa Indonesia dhateng basa Jawi lajeng basa Indonesia malih saha basa Jawi ragam krama dhateng basa Jawi ragam ngoko. Menika kaandharaken ing ngandhap:

a) Basa Jawi-Basa Indonesia

Saking data menika, salah satunggaling jinis alih kode *antar* basa ingkang kapanggihaken wonten ing panaliten inggih menika alih kode saking basa Jawi dhateng basa Indonesia. Faktor ingkang ndayani alih kode saking basa Jawi dhateng basa Indonesia inggih menika wonten pangaribawa saking tuturan ingkang saderengipun, panutur menika ngandharaken raos tartamtu inggih menika raos duka saha gantosipun topik nalika wicantenan. Menika data ingkang nedahake prastawa alih kode *Intern* saking basa Jawi dhateng basa Indonesia ingkang wonten salebeting film *Jagad X Code*:

(1) Wonten Pangaribawa Saking Tuturan Ingkang Saderengipun

Tiyang ingkang langkung nguwaosi basa Ibu tinimbang basa sanesipun menika woten pangaribawanipun anggenipun ngginakaken basa ing salebeting tuturanipun. Panutur ingkang sampun asring ngginakaken basa Jawi nalika

wicantenan ing pasrawungan menika ugi saged ndayani anggenipun kadadosan alih kode wonten ing salebeting tuturanipun. Menika data ingkang ngandharaken babagan kasebat:

Konteks :Nalika Bayu kaliyan Jagad sabibaripun dhahar wonten ing griya dhahar padang menika kaget nalika badhe bayar amargi arta ingkang saking Semsar namung sekedhik.

Bayu :“*Aduh Gad, ewon kabeh e, **udah gitu lecek, pantesan tebal!***” (DL No 2)

Tuturan ing nginggil nedahaken bilih gantosipun kode saking basa Jawi dhateng Basa Indonesia. Panutur ngginakaken kode basa Jawi kangge nuturaken ukara ‘*aduh Gad, ewon kabeh e*’. Salajengipun panutur nindakaken alih kode ngginakaken kode basa Indonesia ‘*udah gitu lecek, pantesan tebal*’. Panganggening basa Indonesia saged ketinggal wonten tetembungan ingkang dipunginakaken ing antawisipun *udah* ‘sampun’, *gitu* ‘mekaten’, *lecek* ‘lethek, *pantesan* ‘pramila’, *tebel* ‘kandhel’. Tuturan ing nginggil nedahaken wonten gantosipun kode saking basa Jawi dhateng basa Indonesia. Gantosipun kode menika kalebet wonten jinis alih kode Intern *antar* basa.

Faktor ingkang ndayani anggenipun panutur menika nindakaken alih kode inggih menika amargi wonten pangaribawanipun saking tuturan ingkang saderengipun inggih menika badhe ngandharaken satunggaling perkawis inggih menika arta ingkang badhe dipunginakaken kangge bayar ewon sedaya kaliyan lethek.

(2) Panutur Badhe Ngandharaken Raos Duka

Wonten ing film *Jagad X Code* kapanggihaken prastawa alih kode saking basa Jawi dhateng basa Indonesia amargi panutur menika badhe ngandharaken raos duka. Menika kaandharaken ing ngandhap:

Konteks : Siti nalika padudon kaliyan garwanipun, amargi miturut garwanipun, nalika Siti mande jampi menika katingal kenes.

Siti : “*Saiki tak kek’I bonus! Bonusnya kamu bobok sendiri nggak dapet jatah! Sana di pos rondha!*”(DL No 7)

Tuturan ing nginggil nedahaken bilih wonten gantosipun kode saking basa Jawi dhateng basa Indonesia. Panutur menika ngginakaken basa Jawi saged ketingal saking tuturan ‘*saiki tak kek’I bonus*’. Lajeng panutur menika nindakaken alih kode dhateng basa Indonesia. Saged ketingal saking tuturan ‘*bonusnya*’ bebungahipun, ‘*kamu*’ panjenengan, ‘*bobok*’ tilem, ‘*sendiri*’ piyambak, ‘*nggak*’ boten, ‘*dapet*’ pikantuk, ‘*jatah*’, ‘*sana di pos rondha*’. Saking tuturan menika nedahaken bilih wonten ewahipun basa saking basa Jawi dhateng basa Indonesia amargi panutur menika badhe ngandharaken bilih panutur duka kaliyan lawan wicantenanipun. Gantosipun kode menika dipunwastani alih kode *Intern* antar basa.

Faktor ingkang ndayani anggenipun panutur nindakaken alih kode inggih menika panutur badhe ngandharaken raos jengkel utawi duka amargi Siti menika dipuntuduh kaliyan garwanipun bilih nalika Siti mande jampi menika dipunkinten langkung kenes. Pramila ndadosaken Siti asring padudon kaliyan garwanipun.

(3) Gantosipun *Topik Nalika Wicantenan*

Data menika nedahaken alih kode ingkang dipuntindakaken amargi wonten gantosipun topik nalika wicantenan. Menika kaandharaken ing ngandhap:

Konteks : Gareng badhe paring pitulungan dhumateng Regina supados tilem wonten ing griyanipun Jagad

Gareng : “*Ho’o..wong ayu ngene og, mesakke! Masak tidur di pinggir jalan lho!*” (DL No 9)

Tuturan ing nginggil nedahaken wontenipun alih kode saking basa Jawi dhateng basa Indonesia. Panutur ngginakaken kode basa Jawi kangge nuturaken ‘*Ho’o..wong ayu ngene og, mesakke*’. Lajeng panutur menika nindakaken alih kode dhateng kode basa Indonesia. Panganggening basa Indonesia ketinggal saking tetembungan ingkang dipunginakaken inggih menika ‘*masak*’ mosok, ‘*tidur*’ tilem, ‘*di pinggir jalan*’ sapinggiripun mergi. Tuturan ing nginggil nedahaken wontenipun gantosipun kode saking basa Jawi dhateng basa Indonesia. Gantosipun kode menika kalebet wonten ing alih kode *Intern* antar basa.

Faktor ingkang ndayani anggenipun panutur nindakaken alih kode inggih menika amargi wonten gantosipun topik nalika wicantenan. Panutur nindakaken alih kode saged ketinggal saking tuturan ingkang kapisan ngandharaken bilih Regina menika tiyang estri ingkang ayu pasuryanipun, lajeng wonten gantosipun topik nalika wicantenan dados ngrembag bab Regina supados boten tilem ing sapinggiripun mergi.

b) Basa Indonesia-Basa Jawi

Saking data ingkang sampun kempal menika, salah satunggalipun jinising alih kode antar basa inggih menika alih kode *Intern* saking basa Indonesia dhateng basa Jawi. Ing ngandhap menika nedahaken bilih wontenipun prastawa alih kode *Intern* antar basa ingkang kadadosan wonten ing film *Jagad X Code*:

(1) Nyuwun Satunggaling Perkawis dhumateng Mitra Tutur

Wonten ing film *Jagad X Code* menika kapanggihaken prastawa alih kode saking basa Indonesia dhateng basa Jawi amargi panutur menika badhe nyuwun satunggaling perkawis dhumateng *mitra tuturipun*. Menika kaandharaken ing ngandhap:

Konteks: Nalika Semsar paring dhawu kaliyan Jagad, Bayu saha Gareng supados saged madosi flashdisk ingkang wonten salebetipun tas tiyang putri ingkang sampun dados *target*. Jagad, Bayu saha Gareng boten mangertos kadospundi ingkang dipunwastani flashdisk. Lajeng sedaya kalawau nyuwun pirsu kaliyan Semsar. Ananging Semsar boten mangsuli pitakenanipun jagad sakanca-kanca.

Semsar: *Disuruh nyari kok malah nanya-nanya! Wis mlaku! Pokokke golekki flashdisk! Goblok! Mlaku!* (DL No 16)

Saking tuturan ing nginggil nedahaken bilih wonten ewahipun kode saking kode basa Indonesia dhateng basa Jawi. Panganggening basa Indonesia ketingal saking tuturan ‘*disuruh*’ dipunprentah, ‘*nyari*’ madosi, ‘*kok malah nanya-nanya*’ nyuwun pirsu kemawon. Lajeng panutur nindakaken alih kode dhateng basa Jawi ketingal saking leksikon ingkang dipunginakaken inggih

menika ‘*wis pokokke golekki flashdisk*’. Gantosipun kode antar basa saking basa Indonesia dhateng basa Jawi menika kalebet jinising alih kode *Intern*.

Panutur nindakaken alih kode amargi badhe nyuwun satunggaling perkawis dhumateng mitra *tuturipun* katingal saking tetembungan ‘*wis mlaku, pokokke golekki flashdisk, goblok! Mlaku!*’. Menika tuturan saking panutur (Semsar) ancasipun inggih menika supados Jagad, Bayu kaliyan Gareng enggal nindakaken prentahipun Semsar inggih menika madosi *flashdisk*.

(2) Ngandharaken Satunggaling Perkawis

Wonten ing film *Jagad X Code* kapanggihaken prastawa alih kode saking basa Jawi dhateng basa Indonesia amargi panutur menika badhe ngandharaken satunggaling perkawis. Menika kaandharaken ing ngandhap:

Konteks : Jagad menika gadhah pepenginan badhe tumbas *mesin cuci* kangge ibunipun. Amargi ibunipun jagad menika padamelanipun dados *buruh cuci*, saengga nalika nyambut damel menika supados langkung gampil ugi boten sayah.

Jagad : “*Sebentar lagi tak belikan mesin cuci bu, yang otomatis. Tinggal dipencet, nguweng-uweng, stop, wis resik kabeh, rausah ucek-ucek meneh*”. (DL No 19)

Tuturan menika ngandharaken bilih ewahipun kode saking basa Indonesia dhateng basa Jawi. Panganggening basa Indonesia katigal saking tetembungan ‘*sebentar*’ sekedhap, ‘*lagi*’ malih, ‘*tak*’ badhe, ‘*belikan*’ dipuntumbasaken, ‘*mesin cuci*’ *bu*, ‘*yang*’ ingkang, ‘*otomatis*’, ‘*tinggal*’ kantun, ‘*dipencet*’ dipunpencet. Lajeng panutur menika nindakaken alih kode dhateng basa Jawi katingal saking tetembungan ingkang dipunginakaken

inggih menika ‘*nguweng-uweng, wis resik kabeh, rausah ucek-ucek meneh*’. Gantosipun kode antar basa saking basa Indonesia dhateng basa Jawi menika kalebet jinising alih kode *Intern*.

Faktor ingkang ndayani anggenipun kadadosan alih kode wonten ing nginggil inggih menika panutur badhe ngandharaken satunggaling perkawis inggih menika bab *mesin cuci*. *Mesin cuci* menika menawi dipunginakaken langkung ringkes, saha boten rekaos, tinimbang kanthi cara *manual*. Katingal saking tuturan ing nginggil bilih menawi ngginakaken *mesin cuci* menika langkung praktis, gampil, boten prelu ngucek malih.

(3) Gantosipun *Topik Nalika Wicantenan*

Ewahipun topik nalika wicantenan menika salah satunggaling faktor ingkang ndayani anggenipun kadadosan alih kode. Faktor kasebat menika ugi dadosaken salah satunggalipun faktor ingkang ndayani anggenipun panutur nindakaken alih kode. Menika kaandharaken ing ngandhap:

Konteks : Sabibaripun manggihaken flashdisk menika, jagad bingung kadospundi caranipun paring kabar kaliyan Semsar amargi artanipun saking Semsar menika sampun telas

Bayu : “*Sekarang kan kita udah dapet flashdisknya, trus le telpun Semsar piye?*” (DL No 21)

Data menika nedahaken bilih wonten ewahipun kode saking basa Jawi dhateng basa Indonesia ingkang kalebet jinising alih kode *Intern*. Ingkang kapisan panutur menika ngendika babagan sampun manggihaken flashdiskipun, menika saking tetembungan basa Indonesia inggih menika

‘*sekarang*’ samenika, ‘*kita*’ kita, ‘*udah*’ sampun, ‘*dapet*’ manggihaken, ‘*flashdisknya*’ *flashdiskipun*. Saking tuturan basa Indonesia, panutur menika badhe ngandharaken bilih sampun manggihaken *flashdiskipun*.

Lajeng panutur menika gantos topik nalika wicantenan ingkang dipunsarengi kaliyan ewahipun kode menika dados kode basa Jawi, katingal saking tuturan ‘*trus le telpun Semsar piye?*’. Panutur ingkang kapisan ngendika babagan sampun manggihaken flashdisk lajeng gantos topik nalika wicantenan dados ngendika kadospundi bilih paring kabar kaliyan Semsar menika.

c) Basa Jawi-Basa Indonesia-Basa Jawi

Sedaya paraga wonten ing salabeting film *Jagad X Code* menika sampun nguaosi basa ibu, inggih menika basa Jawi saha basa Nasional (Indonesia). Pramila paraga wonten ing salebetipun film *Jagad X Code* saged nggantos kekalih kode ingkang sampun dipunkuaosi nalika wicantenan. Ewahipun kode menika saged kadadosan sawetawis wekdal menapa namung sekedhap. Wonten ing film *Jagad XCode* kapanggihaken data ingkang nindakaken prastawa alih kode saking basa Jawi dhateng basa Indonesia, dhateng basa Jawi malih. Ewahipun kode menika dipunpangaribawani saking ing antawisipun inggih menika amargi panutur boten saged ngginakaken kode kanthi ajeg. Menika kaandharaken ing ngandhap:

(1) Panutur boten saged ngginakaken kode kanthi ajeg

Wonten ing salebetipun film Jagad X Code kapanggihaken prastawa alih kode saking basa Jawi dhateng basa Indonesia dhateng basa Jawi malih amargi panutur menika boten saged ngginakaken kode kanthi ajeg. Menika kaandharaken ing ngandhap:

Konteks :Gareng nitih becak menawi badhe ngoyak Regina ingkang sampun mendhet *flashdisk*ipun nitih becak. Ananging nalika sampun dumugi ing griyanipun Regina badhe dipunbayar, tukang becak kalawau boten purun.

Tkg Bck I: *Mas..mas.. rasah mbayar mas, aku seneng banget mas oyak-oyakan kaya ning TV-TV kae lho mas, film action kejar-kejaran, wah asyik mas. Yo mas ya? Seneng tenan mas, apik tenan. Rasah mbayar mas, santai wae* (DL No 23)

Saking data ing nginggil nedahaken bilih panutur menika gantos kode basa ingkang dipunginakaken saking basa Jawi dhateng basa Indonesia dhateng basa Jawi malih. Panganggening kode basa Jawi katingal saking tuturan ‘*mas rasah mbayar mas, aku seneng banget mas oyak-oyakan kaya ning TV-TV kae lho mas*’ lajeng panutur menika gantos kode dhateng basa Indonesia katingal saking tuturan ‘*film action kejar-kejaran, wah asyik mas*’ tegesipun inggih menika katingal kados film *action* ingkang oyak-oyakan. Lajeng panutur menika gantos kode dhateng basa Jawi malih katingal saking tuturan ‘*yo mas ya, seneng tenan mas, apik tenan, rasah mbayar mas, santai wae*’. Ewahipun kode saking basa Jawi dhateng basa Indonesia dhateng basa Jawi malih menika dipunwastani alih kode antar basa *Intern*.

Panutur nindakaken alih kode *Intern* amargi panutur menika boten saged ngginakaken kode kanthi ajeg. Katingal saking tuturan ingkang kapisan panutur ngginakaken kode basa Jawi nalika wicantenan, ingkang kaping kalih panutur gantos kode ngginakaken kode basa Indonesia lajeng gantos malih dhateng basa Jawi. Panutur nindakaken alih kode supados langkung gampang anggenipun ngandharaken *maksud*ipun.

d) Basa Indonesia-Basa Jawi-Basa Indonesia

Panutur anggenipun badhe wicantenan menika saged gantos kode kanthi *singkat* dhateng basa sanesipun. Ewahipun kode menika katindakaken wonten salebetipun ukara kemawon, lajeng nindakaken alih kode dhateng kode basa ingkang saderengipun. Saking data panaliten ingkang sampun kempal menika, kapanggihaken data ingkang nedahaken wonten ewahipun basa saking basa Indonesia dhateng basa Jawi lajeng dhateng basa Indonesia malih. Menika kaandharaken ing ngandhap:

(1) Gantosipun Topik Nalika Wicantenan

Wonten ing salebetipun film *Jagad X Code* menika kapanggihaken ewahipun kode saking basa Jawi dhateng basa Indonesia dhateng basa Jawi lajeng dhateng basa Indonesia malih, amargi wonten gantosipun topik nalika wicantenan. Menika kaandharaken ing ngandhap:

Konteks : Siti menika jengkel kaliyan garwanipun amargi menawi mande jampi dipunarani kaliyan garwanipun bilih Siti menika kenes.

Siti : “*Mas..aku bosen njenengan tiap hari cemburu, curiga terus! Pusing kepalaku! Wis mending aku nyusoni anak,daripada ribut melulu!*” (DL No 25)

Data menika nedahaken bilih wonten ewahipun basa saking basa Indonesia dhateng basa Jawi dhateng basa Indonesia malih. Ingkang kapisan panutur menika ngendika babagan bosen amargi garwanipun boten percaya kaliyan Siti, menika katingal saking tuturan ‘*mas, aku bosen njenengan tiap hari cemburu, curiga terus,!Pusing kepalaku!*’. Saking tuturan basa Indonesia, panutur menika ngandharaken bilih bosen amargi garwanipun menika sabendintnipun *cemburu* kaliyan Siti.

Lajeng panutur menika gantos kode ingkang dipunginakaken dipunsarengi kaliyan ewahipun kode dhateng Basa Jawi, katingal saking tuturan ‘*wis mending aku nyusoni anak*’, ‘*daripada ribut melulu*’. Ingkang kapisan panutur menika ngendika babagan bosen amargi garwanipun menika cemburu kaliyan Siti, lajeng wonten gantosipun topik nalika wicantenan dados panutur menika ngendika babagan piyambakipun badhe nyusoni anak kemawon tinimbang padudon kaliyan garwanipun.

e) **Krama-Ngoko**

Wonten salebetipun film Jagad X Code kapanggihaken alih kode antar tingkat tutur saking ragam basa Krama-Ngoko. Menika kaandharaken ing ngandhap:

Konteks : Nalika para warga menika ngoyak J, G, B ingkang sampun mendhet tas satunggaling tiyang putri. Ananging boten kepanggih

Warga A : “*Boten ngertos, ra ngerti’e*” (DL No 26)

Saking data ing nginggil saged dipunmangertosi bilih panutur menika nindakaken alih kode saking basa Jawi ragam krama dhateng basa Jawi ragam ngoko. Panutur ngginakaken ragam krama katingal saking leksikon ‘*boten ngertos*’ lajeng panutur ngewahi dhateng kode basa Jawi ragam ngoko saking tuturan ‘*ra ngerti’e*’, tegesipun ewahipun kode saking ragam krama dhateng ragam ngoko menika taksih kalebet ewahipun kode *antar tingkat tutur*.

Faktor ingkang ndayani anggenipun panutur nindakaken alih kode *antar tingkat tutur* saking ragam krama dhateng ragam ngoko inggih menika panutur badhe ngginakaken kode ingkang langkung ringkes, ngengigi situasi nalika panutur ngendika menika nalika badhe ngoyak Jagad sakanca-kancanipun.

2) Alih Kode *Ekstern*

Alih kode *ekstern* inggih menika ewahipun basa ing antawisipun basa asli kaliyan basa manca. Ingkang dipunwastani basa asli inggih menika basa ingkang dipunginakaken dening panutur sabendintenipun. Basa asli menika ugi kalebet basa Nasional utawi basa daerah ingkang dipunkuaosi dening panutur. Wonten salebeting film *Jagad X Code* menika kapanggihaken alih kode *Ekstern* saking basa Indonesia dhateng basa manca (basa Inggris) saha basa Inggris dhateng basa Jawi dhateng basa manca Inggris. Menika kaandharaken ing ngandhap:

(a) Basa Indonesia-Basa Manca (Basa Inggris)

Saking data ingkang sampun kempal menika kapanggihaken prastawa alih kode *ekstern* saking basa Indonesia dhateng basa manca (basa Inggris). Menika dipuntindakaken amargi gadhah ancas nedahaken bilih panutur menika *pendidikanipun* katingal inggil. Menika kaandharaken ing ngandhap:

Konteks :J, G, B kaliyan Semsar badhe matur kaliyan Bos menawi sampun manggihaken flashdisk ananging kasunyatanipun barang menika sanes flashdisk ananging lenga wangi.

Bos :“*Ini bukan yang namanya flashdisk, gablok! It’s perfume! I don’t want to know! Go back and your get it! Just makesure that you get back the flashdisk!*”(DL No 27)

Saking data ing nginggil menika katingal menawi panutur gantos kode ingkang dipunginakaken saking basa Indonesia dhateng basa manca (basa Inggris). Panganggening kode basa Indonesia katingal saking leksikon ingkang dipunginakaken inggih menika ‘*ini*’ menika, ‘*bukan*’ sanes, ‘*yang*’ ingkang, ‘*namanya*’ dipunwastani, ‘*flashdisk*’. Lajeng panutur menika nindakaken alih kode dhateng basa Inggris katingal saking tuturan ‘*It’s perfume! I don’t want to know! Go back and your get it! Just makesure that you get back the flashdisk*’ ingkang tegesipun inggih menika bos paring prentah kaliyan Jagad sakanca-kancanipun supados saged manggihaken flashdisk ingkang leres, amargi ingkang dipunbekta kalawau sanes flashdisk ananging lenga wangi.

Faktor ingkang ndayani anggenipun panutur nindakaken alih kode *ekstern* saking basa Indonesia dhateng basa Inggris inggih menika panutur

badhe nedahaken bilih *pendidikanipun* langkung inggil tinimbang lawan wicantenanipun.

(b) Basa Inggris-Basa Jawi-Basa Inggris

Wonten tuturan paraga salebetipun film *Jagad X Code* menika kapanggihaken prastawa alih kode saking basa Inggris dhateng basa Jawi dhateng basa Inggris malih. Menika dipuntindakaken dening panutur amargi panutur menika boten saged ngginakaken kode kanthi ajeg. Menika kaandharaken ing ngandhap:

Konteks : Tukang becak ingkang badhe pados *penumpang* menika mangertosi bilih wonten tiyang estri mlampah piyambak dipunkinten tiyang londho utawi badhe plesir wonten Ngayogyakarta

Tkg Becak : *Miss Nona.. Miss Nona..batik? Souvenir? Opo Malioboro? Murah og. Only seven thousand! Round-round!* (DL No 27)

Saking data ing nginggil, katingal menawi panutur menika nggantos kode ingkang dipunginakaken saking basa Inggris dhateng basa Jawi dhateng basa Inggris malih. Panganggening basa Inggris menika katingal saking tuturan ‘*Miss Nona.. Miss Nona*’. Lajeng panutur menika gantos kode ingkang dipunginakaken dhateng kode basa Jawi inggih menika katingal saking tuturan ‘*batik? souvenir? Opo Malioboro? Murah og*’. Sasampunipun panutur ngendika ngginakaken kode basa Jawi, panutur menika lajeng gantos malih kode ingkang dipunginakaken dhateng kode basa Inggris. Katingal saking tuturan ‘*Only seven thousand! Round-round*’ ingkang tegesipun badhe ngandharaken tarif menawi badhe nitih becak.

Alih kode ingkang katindakaken dening panutur menika amargi panutur boten saged ngginakaken kode kanthi ajeg. Katingal saking *konteks* nalika tukang becak menika badhe nawari dening Regina supados nitih becakipun. Panutur menika ngira bilih Regina menika tiyang londho utawi turis saengga panutur ngginakaken kode basa Inggris.

2. Jinising Campur Kode Wonten ing Film *Jagad X Code*

Kajawi saking alih kode, wonten ing salebetipun film *Jagad X Code* menika wonten kadadosan campur kode. Campur kode inggih menika nalika tiyang menika badhe nyampur utawi nyeselaken basa utawi ragam basa ingkang satunggal dhateng ragam basa ingkang sanesipun kanthi ancas tartamtu. Unsur basa utawi *variasinipun* ingkang nyesel menika boten gadhah fungsi ingkang madeg piyambak.

Campur kode ingkang wonten ng salebetipun film *Jagad X Code* inggih menika campur kode *ke dalam* saha campur kode *ke luar*. Wujudipun seselan kode ingkang kadadosan wonten ing salebetipun campur kode inggih menika seselan awujud tembung, *frasa*, *baster* saha tembung dwilingga. Wujudipun seselan ingkang wonten ing salebetipun campur kode ke luar inggih menika tembung, *frasa*, *baster*, saha *ungkapan (idiom)*.

a. Campur Kode *Ke Dalam*

Campur kode *ke dalam (inner code mixing)* inggih menika kode ingkang asalipun saking basa asli saha sedaya variasinipun. Tegesipun basa

asli inggih menika basa ibu saha basa Nasional, ing bab menika inggih menika basa Jawi saha basa Indonesia. Campuripun kode ingkang kapanggihaken wonten ing panaliten menika inggih menika saking basa Indonesia saha basa Jawi ragam ngoko. Titikanipun campur kode inggih menika ngginakaken wujud seselan unsur-unsur awujud tembung, *frasa*, *baster* saha tembung dwilingga. Menika kaandharaken ing ngandhap:

1. Seselan Arupi Tembung

Wonten ing salebetipun film *Jagad X Code* kapanggihaken data ingkang nedahaken bilih wontenipun prastawa campur kode ingkang awujud seselan tembung amargi panutur badhe ngginakaken kode ingkang ringkes. Menika kaandharaken ing ngandhap:

Konteks : J, G, B badhe paring kabar kaliyan Semsar bilih sampun manggihaken flashdisk, ananging boten gadhah HP saha artanipun saking Semsar menika kantong gangsal ewu

Jagad : “*Berarti dhuwit’e **tinggal** pira?*” (DL No 39)

Saking data ing nginggil nedahaken wontenipun campur kode ke dalam ingkang awujud tembung, inggih menika wontenipun seselan tembung ‘tinggal’ wonten salebetipun tuturan ‘*berarti dhuwit’e **tinggal** pira*’. Tembung ‘*tinggal*’ menika asalipun saking basa Indonesia ingkang tegesipun inggih menika sanes papan panggonan ananging ‘kantun pinten’. Tembung ‘*tinggal*’ menika nyesel wonten ing salebetipun tuturan basa Jawi. Saengga panutur menika nindakaken campur kode.

Campur kode menika kalebet campur kode ingkang awujud tembung ingkang dipunseselaken wonten ing salebetipun tuturan saking basa asli panutur inggih menika basa Indonesia. Saking data menika saged dipunmangertosi bilih anggenipun panutur nindakaken campur kode amargi panutur menika badhe ngginakaken kode ingkang ringkes.

2. Seselan Arupi *Frasa*

Menika data ingkang kapanggihaken salebetipun film *Jagad X Code* ingkang nindakaken prastawa campur kode awujud frasa :

Konteks : Ingkang gadhah warung dhahar menika duka lajeng ngina Regina, sabibaripun ganjelan tendhanipun dipunpendhet dening Regina

Ibu-ibu : “*Nggak diributin gimana? Ini ganjelan tenda ada talinya, kalau diambil tendanya roboh. Daganganku berantakan! Po nggak susah aku? Gara-gara **monyet elek!***” (DL No 68)

Saking data ing nginggil wonten prastawa campur kode ingkang awujud *frasa* ingkang asalipun saking basa Jawi. Menika dipuntitiki kanthi wonten campuripun *frasa* ingkang asalipun saking basa Jawi salebetipun tuturan basa Indonesia inggih menika tembung ‘*monyet elek*’. *Frasa* inggih menika satunggaling *gramatikal* ingkang kaperang dados kalih tembung utawi langkung saha boten ngantos langkung saking watesanipun paedah unsur klausa.

Faktor ingkang ndayani anggenipun panutur nindakaken campur kode inggih menika panutur ngandharaken raos duka amargi ganjelan tendhanipun

dipunpendhet dening Regina, pramila menawi ganjelanipun dipunpendhet, tendhanipun saged ambruk saha risak.

3. Seselan Arupi *Baster*

Baster inggih menika asiling gabungan saking kalih perangan ingkang beda saha ndadosaken satunggal makna. Data ingkang awujud *baster* inggih menika:

Konteks :J, G, B nalika badhe kepanggih kaliyan Semsar ingkang kapisan wonten ing satunggaling papan.

Gareng : “*Enek sing penting, **tempate** kayak ngene og!*”

(DL No 69)

Data ing nginggil nedahaken bilih wontenipun campur kode ingkang awujud *baster*. Tembung ‘*tempate*’ menika mlebet wonten ing salebetipun tuturan basa Jawi ingkang tegesipun ngandharaken salah satunggaling papan panggonan. Kode basa Jawi katingal saking panganggening tetembungan ‘*enek sing penting*’, ‘*kayak ngene og*’. Tembung ‘*tempate*’ menika kalebet campur kode ingkang awujud *baster*. Wujudipun *baster* ‘*tempate*’ menika gabungan saking kalih perangan ingkang beda, inggih menika ‘*tempat*’ saking basa Indonesia lajeng pikantuk wuwuhan ‘+e’ saking basa Jawi.

Campur kode menika kalebet campur kode *ke dalam* amargi tembung ingkang dipunseselaken menika asalipun taksih saking basa asli panutur. Campuripun kode menika kadadosan amargi wonten pangaribawa saking basa panutur ingkang saderengipun inggih menika basa Jawi.

4. Seselan Arupi Tembung Dwilingga

Wonten ing saebetipun film *Jagad X code* menika kapanggihaken campur kode ingkang awujud tembung dwilingga. Menika kaandharaken ing ngandhap:

Konteks : Wonten tiyang ingkang badhe nyukur menika nguda rasa kaliyan tukang cukuripun amargi regi cukur minggah sabibaripun BBM minggah. Lajeng pencukur menika ngandharaken sebabipun.

Pencukur : “*Adhik itu gimana ta dhik? Ini kalau nggak diminyakki dipakai nyukur rambute sampeyan sakit, **kejenggit-jenggit!** Ya nggak?lha wong rambutnya adhik aja sering diminyakki ta? Lha ya..mosok dike’I gas., nek mbledhos piye?*” (DL No 72)

Saking data ing nginggil wonten prastawa campur kode ingkang awujud tembung dwilingga. Panutur nyeselaken tetembungan wonten ing salebetipun tuturan ingkang ngginakaken basa Indonesia inggih menika ‘*adhik itu gimana ta dhik? Ini kalau nggak diminyakki dipakai nyukur rambute sampeyan sakit*’ ingkang tegesipun menawi nyukur menika boten dipunparingi lenga, dipunginakaken nyukur menika sakit. Lajeng salebetipun tuturan basa Indonesia menika wonten tetembungan ingkang nyesel inggih menika tembung ‘*kejenggit-jenggit*’ saking basa Jawi. Tembung ‘*kejenggit-jenggit*’ menika kalebet tembung dwilingga.

Faktor ingkang ndayani anggenipun panutur nindakaken campur kode ingkang awujud tembung dwilingga inggih menika wonten pangaribawa saking tuturan ingkang saderengipun inggih menika ngandharaken bab piranti

ingkang dipunginakaken kangge nyukur menika menawi boten dipunparingi lenga, dipunginakaken nyukur menika sakit.

b. Campur Kode *Ke luar*

Campur kode *ke luar* kapanggihaken wonten ing salebetipun film *Jagad X Code*. Menawi dipuntingali saking tuturan sedaya paraganipun, campur kode *ke luar* menika campur kode ingkang asalipun saking basa manca (basa Inggris). Titikanipun campur kode inggih menika ngginakaken wujud seselan unsur-unsur awujud tembung, *frasa*, *baster* saha *ungkapan* (*idiom*). Menika kaandharaken ing ngandap:

1. Seselan Arupi Tembung

Data ing ngandhap menika kapanggihaken wonten ing salebetipun film *Jagad X code* ingkang ngemu campur kode *ke luar* ingkang wujudipun tembung:

Konteks : Jagad badhe nyuwun arta kangge nindakaken dhawuhipun Semsar

Jagad : *Iki lho mas, **transport!*** (DL No 75)

Data ing nginggil nedahaken bilih prastawa campur kode *ke luar* ingkang awujud tembung saking basa manca (basa Inggris). Menika dipuntitiki saking campuripun tetembungan ingkang asalipun saking basa manca salebeting tuturan ingkang saking basa Jawi inggih menika tembung ‘*transport*’ ingkang teges kasunyatanipun inggih menika menawi basa Indonesia transportasi, bilih basa Jawi tegesipun satunggaling piranti utawi

sarana ingkang dipunginakaken kangge tindak wonten satunggaling papan panggonan. Ananging menawi dipunjumbuhaken kaliyan *konteksipun*, ‘*transport*’ ing nginggil tegesipun badhe nyuwun arta kaliyan Semsar ingkang paring prentah dhumateng Jagad sakanca-kancanipun.

Faktor ingkang ndayani anggenipun panutur nindakaken campur kode *ke luar* inggih menika amargi pakulinanipun panutur. Panutur ing jaman menika sampun kathah ingkang ngendika ngginakaken basa Inggris ewadene anamung satunggal utawi kalih tembung. Saengga panutur ngendika *transport* menika supados langkung gampil dipunmangertosi bilih tegesipun badhe nyuwun arta kangge nindakaken prentahipun saking Semsar.

2. Seselan Arupi *Frasa*

Data ing ngandhap menika kapanggihaken wonten ing salebetipun film *Jagad X code* ingkang ngemu campur kode ke luar ingkang wujudipun frasa:

Konteks : B, J, G nalika mbongkar isinipun tas tiyang putri ingkang sampun dados target menika.

J : Ow.. iki *lipen stick!* (DL No 86)

Saking data (86) menika kadadosan prastawa campur kode ke luar ingkang wujudipun *frasa* ingkang asalipun saking basa Inggris. Menika dipuntitiki saking campuripun *frasa* ingkang asalipun saking basa Inggris ing salebetipun tuturan basa Jawi. Tetembungan ‘*lipen stick*’ menika tegesipun satunggaling piranti kados gincu. Menika dipuntindakaken dening panutur

amargi panutur menika badhe ngandharaken bilih panutur saged ngginakaken tetembungan saking basa manca, inggih menika basa Inggris (menggaya).

c. Seselan Ingkang Arupi *Baster*

Menika data ingkang kapanggihaken wonten ing salebetipun film *Jagad X Code* ingkang ngemu campur kode ke luar awujud *baster*:

Konteks : J, G, B nalika sampun sarujuk kaliyan tawaranipun Semsar

Jagad : Yowis mas, kalau nanti barangnya udah dapet, mas'e ***tak bell***. Nuwun ya (DL No 86)

Saking data (86) menika kadadosan prastawa campur kode *ke luar* ingkang awujud *baster*. Tembung '*tak bell*' menika nyesel wonten ing salebetipun tuturan ingkang ngginakaken basa Indonesia ingkang tegesipun inggih menika badhe dipunkabari menawi sampun manggihaken *flashdisk*ipun. Kode basa Indonesia saged katingal saking tuturan '*kalau nanti barangnya udah dapet*'. Tembung '*takbell*' menika campur kode ingkang awujud *baster*. Wujudipun *baster* '*tak bell*' menika asalipun saking gabungan kalih perangan ingkang beda, inggih menika –tak saking basa Jawi kaliyan *bell* saking basa Inggris. Tembung –tak wonten ing salebetipun basa Jawi menika *klitiks* kangge ngandharaken satunggaling padamelan ingkang dipunlampahi dening *subyek* utawi jejer. *Klitiks* menika lajeng dipungabungaken kaliyan tembung '*bell*' ingkang asalipun saking basa Inggris. Pantur nindakaken campur kode menika amargi supados ketinggal tiyang ingkang *modern*.

d. Seselan Inggang Arupi Ungkapan (*Idiom*)

Menika data inggang kapanggihaken wonten ing salebetipun film *Jagad X Code* inggang ngemu campur kode ke luar awujud *ungkapan (idiom)*:

Konteks : Semsar paring dhawuh kaliyan J, B, G supados saged madosi flashdisk inggang dipunbeta satunggaling tiyang putri inggang sampun dados *target*, lajeng J, B, G menika sampun sarujuk

Semsar : Oke, kalau kamu ju setuju, kamu tinggal telpun aku. Nomor telpunku ada di belakang foto tadi. Ada uang ada barang. **No woman no cry, okay?** (DL No 88)

Data (88) menika nedahaken bilih wonten prastawa inggang wujudipun *ungkapan (idom)* katingal saking tetembungan ‘no woman no cry, okay?’ inggang nyesel wonten ing salebetipun kode basa Indonesia menika teges inggang kasunyatanipun inggih menika boten wonten tiyang putri menika boten menapa, ampun nangis, nangis menika tegesipun ampun nandang susah. Menika dipunpendhet saking cakepan lagunipun Bob Marley inggang irah-irahanipun *No Woman No Cry*. Pramila panutur nindakaken campur kode menika amargi ngambali malih tetembungan saking tiyang sanes inggih menika Bob Marley. Faktor inggang ndayani inggang sanesipun inggih menika panutur anamung *menggaya* supados katingal tiyang inggang *modern* saha panutur menika taksih nyinau bab basa mliginipun basa Inggris, amargi boten wonten gayutipun kaliyan tuturan inggang saderengipun.

BAB V

PANUTUP

A. Dudutan

Adhedasar asiling panaliten saha pirembagan ngengigi babagan alih kode saha campur kode wonten film *Jagad X Code* inggih menika:

1. Jinising alih kode saha campur kode wonten ing film *Jagad X Code* inggih menika alih kode *Intern* saha alih kode *Ekstern*. Alih Kode *Intern* ingkang kapanggihaken salebetipun film menika inggih menika alih kode ingkang asalipun saking basa asli panutur, inggih menika saking basa Jawi dhateng basa Indonesia, basa Indonesia dhateng basa Jawi, basa Jawi dhateng basa Indonesia dhateng basa Jawi malih, basa Indonesia dhateng basa Jawi dhateng basa Indonesia malih, saha saking basa Jawi ragam krama dhateng ragam ngoko.

Alih Kode *Ekstern* inggih menika alih kode ingkang asalipun saking basa manca (basa Inggris) ingkang kapanggihaken salebetipun film *Jagad X Code* inggih menika ewahipun basa saking basa Indonesia dhateng basa Inggris saha basa Inggris dhateng basa Jawi dhateng basa Inggris malih.

2. Faktor ingkang ndayani alih kode wonten ing salebetipun film *Jagad X Code* inggih menika: a) wonten pangaribawa saking tuturan ingkang saderengipun, b) panutur ngandharaken raos tartamtu inggih menika raos duka, c) gantosipun topik nalika wicantenan, d) badhe ngandharaken satunggaling perkawis, e) nyuwun satunggaling perkawis dhumateng mitra

tuturipun, f) panutur boten saged ngginakaken kode kanthi ajeg saha panutur badhe ngginakaken kode ingkang ringkes.

Faktor ingkang ndayani alih kode *Ekstern* inggih menika 1) ancas ingkang dipunkajengaken inggih menika badhe nedahaken bilih panutur menika *pendidikanipun* inggil saha 2) panutur boten saged ngginakaken kode kanthi ajeg.

3. Campur kode ingkang wonten ing salebetipun film *Jagad X Code* inggih menika campur kode *ke dalam* saha campur kode *ke luar*. Campur kode *ke dalam* kaperang dados mapinten-pinten, inggih menika awujud tembung, *frasa*, *baster* saha tembung dwilingga. Campur kode *ke luar* inggih menika awujud tembung, *frasa*, *baster* saha *perungkapan (Idiom)*.
4. Faktor ingkang ndayani campur kode *ke dalam* inggih menika 1) panutur badhe ngginakaken kode ingkang ringkes, 2) panutur ngandharaken raos duka lajeng ngina saha 3) wonten pangaribawa saking basanipun panutur ingkang saderengipun. Faktor ingkang ndayani campur kode *ke luar* inggih menika 1) pakulinanipun panutur, 2) *menggaya*, 3) supados katingal tiyang ingkang *modern*, 4) ngambali malih tetembunganipun tiyang sanes, saha 5) panutur menika taksih nyinau bab basa mliginipun basa Inggris.

B. Implikasi

Panaliten menika nedahaken bilih wontenipun prastawa alih kode saha campur kode ing salebetipun film *Jagad X Code*. Sedaya paraga wonten ing

film menika nguaosi langkung saking satunggal basa, ewadene sedaya paraga menika asalipun sanes Jawa Tengah. Pramila awit saking sampun nguaosi kalih basa menika kadadosan kontak basa saengga ndadosaken *gejala* alih kode saha campur kode.

Panaliten menika kaajab saged nambah kawruhipun tiyang sanes nalika wicantenan ing salebetipun pasrawungan. Kangge kajian basa menika saged nedahaken panganggening *variasi* basa mliginipun wonten ing *film Jagad X Code*. Kangge pasrawungan menika nedahaken kadospundi basa ingkang leres ingkang dipunjumbuhaken kaliyan sinten saha wonten pundi tiyang menika wicantenan.

Asiling panaliten menika nedahaken bilih prastawa alih kode saha campur kode menika saged dados salah satunggaling cara supados wicantenan ingkang katindakaken menika *efektif* saha saged dipunmangertosi kanthi sae dening panutur utawi lawan tuturipun. Utaminipun saged dipunmangertosi tiyang ingkang ningali *film* menika.

C. Pamrayogi

Adhedasar dudutan saha implikasi ingkang sampun dipunandharaken, panaliti saged caos pamrayogi kados ing ngandhap menika:

1. Panaliten menika kaajab saged nambah ngelmu saha kawruh babagan teori panaliten, mliginipun panaliten basa ing salebetipun *film*.
2. Panaliten menika winates babagan jinising, saha faktor ingkang ndayani menika ingkang dipunandharaken saking aspek *sosiolinguistik*. Satemah

saged dipunkaji panaliten sanesipun babagan pesan moral utawi panganggening basa menapa *inferensinipun*.

3. Pamaos menika kedah mangertosi bilih basa Jawi menika pangaribawanipun ageng sanget kangge *perfilman* Indonesia.
4. Asiling panaliten menika kaajab saged mbiyantu para pamiyarsa utawi panutur saha *lawan* tutur menika langkung tepang kaliyan gejala alih kode saha campur kode ngengingi paraga ing flm menika asalipun boten saking Jawa Tengah . Kanthi maos panaliten menika kaajab pamaos menika saged mangertosi bilih panganggenipun alih kode saha campur kode menika dipunjumbuhaken kaliyan *konteks*

KAPUSTAKAN

- Astuti, Susilawati, Putri. 2003. *Alih Kode Dan Campur Kode Dalam Karangan basa Jawa Siswa Kelas 2 SLTP Dayeuh Luhur Kabupaten Cilacap*. Skripsi S1, Yogyakarta: PBD FBS UNY
- Chaer, Abdul. 1994. *Linguistik Umum*. Jakarta : Balai Pustaka
- _____.Leonie. 1995. *Sosiolinguistik Perkenalan Awal*. Jakarta: PT. Rineka Cipta
- Inayatul, Vina, 2013. *Pisuhan Abasa Jawa Salebeting Film Punk In Love*. Skripsi S1, Yogyakarta: PBD FBS UNY
- Kamaruddin, 1989. *Kedwibahasaan dan Pendidikan Dwi basa (Pengantar)*, Surabaya: Usaha Nasional
- Kartomihardjo, Soeseno. 1998. *Bahasa Cermin Kehidupan Masyarakat*. Jakarta: Departement Pendidikan dan Kebudayaan Dirjen PTP2PLTK
- Moleong, 2007. *Metode Penelitian Kualitatif Edisi Revisi*. Bandung : Remaja Rosdakarya Offset
- Mukidi, Adisumarto 1992. *Pengantar Dasar-Dasar Sosiolinguistik*. Yogyakarta : FPBS IKIP
- Nababan, P.W.J. 1984. *Sosiolinguistik Suatu Pengantar*. Jakarta: PT Gramedia Utama
- Nurhayati, Endang. 2009. *Sosiolingustik Kajian Kode Tutur dalam Wayang Kulit*. Yogyakarta : Kanwa Publisher
- Ohoiwutun, Paul. 2002. *Sosiolinguistik (Memahami Bahasa dalam Konteks Masyarakat dan Kebudayaan)*. Jakarta: Divisi Dari Kesaint Blanc
- Pateda, Mansoer. 1990. *Sosiolinguistik*. Bandung: Angkasa
- Poedjasoedarma, Soepomo. 1978. *Kode dan Alih Kode*. Yogyakarta: Balai Penelitian Bahasa
- _____, dkk. 1979. *Tingkat Tutur Bahasa Jawa*, Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembanga basa Depdikbud

- Rusmiyati, Lia, 2013. *Alih Kode Dan Campur Kode Pada Proses Pembelajaran basa Jawa Kelas X SMA Angkasa Adisutjipto Yogyakarta*. Skripsi S1, Yogyakarta:PBD FBS UNY
- Rusyana, Yus. 1988. *Perihal kedwibahasaan (Bilingualisme)*. Jakarta : Departemen Pendidikan dan Kebudayaan, Direktorat Jendral Pendidikan Tinggi Proyek Pengembangan Lembaga Pendidikan Tenaga Kependidikan
- Soewito, 1982. *Sosiolinguistik Suatu Pengantar Awal Teori dan Problema*, Surakarta: Henary Offset Solo
- Sunardi, Kunjana. 2001. *Sosiolinguistik Kode dan Alih Kode*. Yogyakarta: Pustaka Belajar
- Sutana, Dwi. 2000. *Alih kode dan Campur kode dalam Majalah Djaka Lodhang, Suat Studi Kasus*. Yogyakarta : Balai Bahasa
- Suwandi, Sarwiji. 2008. *Serbalinguistik (Mengupas Pelbagai Praktik Berbahasa)*. Surakarta: Lembaga Pengembangan Pendidikan (LPP)
- Tarigan, Henry Guntur. 1989. *Pengajaran Kedwibahasaan*. Jakarta: Departement Pendidikan dan Kebudayaan, Direktorat Jendral Pendidikan Tinggi Proyek Pengembangan Lembaga Pendidikan Tenaga Kependidikan
- Trisna, Wening. 2009. *Panganggening Basa Jawi Dialek Banyumas Wonten Ing Film Sang Penari*. Skripsi S1. Yogyakarta: PBD FBS UNY
- <http://www.tempo.co/read/news/2012/12/16/173448556/Kisah-Romo-Mangunwijaya-dan-Kali-Code-Yogya-Dibukukan>.
Dipununduh tanggal 21 Maret 2014.

‘JAGAD X CODE’ ANGGITANIPUN

HERWIN NOVIANTO

No	Konteks	Data	Jinising AK		Ewahipun Kode	Faktor Ingkang Ndayani AK
			I	E		
1	Bayu nalika dipunparingi padamelan dados tukang nambal ban menika boten nindakaken padamelanipun kanthi sae, dipunsambi maos komik lajeng ban menika mbledhos malih.	<i>Wah..mbledhos meneh ta iki? Udah nggak usah kesini-sini lagi!</i>	√		BJ-BI	<ul style="list-style-type: none"> Panutur ngandharken raos tartamtu inggih menika raos duka.
2	Nalika Bayu kaliyan Jagad sabibaripun dhahar wonten ing griya dhahar padang menika kaget nalika badhe bayar amargi arta ingkang saking Semsar namung	<i>Aduh Gad, ewon kabeh e, udah gitu lecek, pantesan tebal!</i>	√		BJ-BI	<ul style="list-style-type: none"> Wonten pangaribawa saking tuturan ingkang saderengipun

	sekedhik.					
3	Jagad kaliyan Bayu sabibaripun dhahar, badhe bayar.	<i>Dhuwit opo kain pel? Lecek banget! Bau terasi lagi</i>	√		BJ-BI	<ul style="list-style-type: none"> • Panutur gadhah ancas ingkang dipunkajengaken inggih menika supados langkung cetha (<i>menegaskan kembali</i>) • Panutur badhe ngandharaken satunggaling perkawis
4	Warga ing kampung Code menika mangertosi bilih ingkang nyopet menika J, G B. Lajeng dipunoyak ananging boten kapanggih	<i>Mboten ngertos, ra ngerti'e!</i>	√		BJ-BI	<ul style="list-style-type: none"> • Panutur badhe ngginakaken kode ingkang ringkes

5	Tukang cukur menika nalika badhe nglajengaken nyukur tiyang sanes menika kaget amargi <i>gunting sorong</i> ingkang badhe dipunginakaken menika ical	<i>Wo..ilang, ra kecekel ta copet'e? wah lha sing kelangan mesakke noh, terus piye kui sing kelangan? Guntingku melu ilang lho dhik, gunting sorong itu lho dhik!</i>	√		BJ-BI	<ul style="list-style-type: none"> • Wonten pangaribawa saking tuturan saderengipun • Panutur badhe ngandharaken satunggaling perkawis
6	Tiyang ingkang badhe dipuncukur duka kaliyan tukang cukur, amargi tukang cukur menika boten saged nglajengaken nyukur. Saengga tiyang menika kesah	<i>Lho dhik. Lho kok nesu? Dhik..dhik.. bayar dulu!</i>	√		BJ-BI	<ul style="list-style-type: none"> • Wonten gantosipun topik nalika wicantenan
7	Siti menika ngraosaken duka kaliyan garwanipun amargi asring padudon babagan siti dipunanggep selingkuh dening garwanipun.	<i>Saiki tak kek'I bonus! Bonusnya kamu bobok sendiri nggak dapet jatah! Sana di pos rondha!</i>	√		BJ-BI	<ul style="list-style-type: none"> • Panutur ngandharaken raos tartamtu inggih menika duka • Panutur badhe ngandharaken satunggaling perkawis

8	J, G, B nalika ningali sedaya isinipun tas ingkang sampun dipuncopet menika boten mangertos kadospundi ingkang dipunwastani flashdisk	<i>Ow.. iki mesti Semsar sing salah, yang dicari ladies bukan flashdisk</i>	√		BJ-BI	<ul style="list-style-type: none"> • Wonten gantosipun topik nalika wicantenan • Panutur badhe ngandharaken satunggaling perkawis
9	Gareng paring pitulungan dhumateng Regina supados tilem wonten ing griyanipun Jagad	<i>Ho'o..wong ayu ngene og, mesakke! Masak tidur di pinggir jalan lho!</i>	√		BJ-BI	<ul style="list-style-type: none"> • Wonten gantosipun topik nalika wicantenan
10	Jagad nalika badhe ngampil handphone salah satunggaling tiyang ingkang nembe dhahar wonten ing griya dhahar, ananging caranipun boten sae.	<i>Piye kabarmu? Wo lali? Lupa kamu? Aku dulu temen di TK dulu lho, temen sebangku, inget nggak? lho.. dulu kamu nggak gini, dulu kamu kurus kerempeng kayak kurang gizi tu lho!</i>	√		BJ-BI	<ul style="list-style-type: none"> • Wonten pangaribawa saking tuturan ingkang saderengipun
11	Garwanipun Siti duka kaliyan Siti.	<i>Udu kui perkarane, udu kui! Kamu itu lho senengnya kok buat marah suami</i>	√		BJ-BI	<ul style="list-style-type: none"> • Wonten gantosipun topik nalika wicantenan

12	J, G, B nalika tumbas dhawet ing sapinggiring mergi	<i>Wo..raono ijo-ijone iki. Ambil sendiri ya?</i>	√		BJ-BI	<ul style="list-style-type: none"> • Ngandharaken satunggaling perkawis
13	Jagad menika bingung amargi Regina sampun dalu dereng kondur. Miturut Gareng, Regina menika dereng kondur dateng griyanipun	<i>Ngopo ora wong keluargane sugih, omahe mewah. Buat apa tinggal disini!</i>	√		BJ-BI	<ul style="list-style-type: none"> • Wonten pangaribawa saking tuturan ingkang saderengipun • Panutur badhe ngandharaken satunggaling perkawis
14	Bayu nalika dipunparingi pagaweyan dados tukang nambal ban menika boten nindakaken pagaweyanipun kanthi sae, dipunsinambi maos <i>komik</i> lajeng ban menika mbledhos malih	<i>Udah, sono pergi! Minggat! Minggat! Jaran alas koe ki!</i>	√		BI-BJ	<ul style="list-style-type: none"> • Panutur ngandharaken raos duka lajeng ngina • Ngendikanipun dipuntegasaken malih ngginakaken kode BJ supados katingal langkung kasar
15	Jagad, Bayu saha Gareng ngrembag babagan tawaranipun saking Semsar menawi saged mangghaken	<i>Gad, terima aja gad. Telung puluh yuta akeh lho!</i>	√		BI-BJ	<ul style="list-style-type: none"> • Nyuwun satunggaling perkawis dhumateng mitra tutur

	flashdisk mneika pikantuk arta 30yuta					
16	Jagad, Bayu saha Gareng boten mangertos ingkang dipunwastani flashdisk menika kadospundi, badhe nyuwun pirsar kaliyan Semsar ananging malah dipundukani kaliyan Semsar	<i>Disuruh nyari kok malah nanya-nanya! Wis mlaku! Pokokke golekki flashdisk! Goblok! Mlaku!</i>	√		BI-BJ	<ul style="list-style-type: none"> Nyuwun satunggaling perkawis dhumateng mitra tutur
17	Wonten tiyang ingkang nalika badhe nyukur rikmanipun, ngandharken raos manahipun kenging menapa ongkos cukur menika minggah sabibaripun BBM minggah	<i>Adhik itu gimana ta dhik, ini kalau nggak diminyaki dipakai nyukur rambute sampeyan sakit, kejenggit-jenggit. Ya nggak? lha wong rambutnya adhik aja sering diminyaki ta? Lha ya..mosok dikek'I gas, nek mbledhos piye?</i>	√		BI-BJ	<ul style="list-style-type: none"> Wonten pangaribawanipun saking tuturan saderengipun Ngandharaken satunggaling perkawis
18	J, G, B badhe mendhet tas tiyang putri ingkang sampun dados target.	<i>Eh..kamu aja yang ngambil, aku sama Bayu jagain dari sini. Gek wis rapapa!</i>	√		BI-BJ	<ul style="list-style-type: none"> Nyuwun satunggaling perkawis dhumateng mitra tutur
19	Jagad menika gadhah	<i>Sebentar lagi tak beliian mesin cuci bu, yang</i>	√		BI-BJ	<ul style="list-style-type: none"> Panutur boten saged

	pepenginan badhe tumbas mesin cuci kangge ibunipun amargipadamelanipun dados buruh cuci	<i>otomatis. Tinggal dipencet, nguweng-uweng, stop, wis resik kabeh, rausah ucek-ucek meneh</i>				ngginakaken kode BI kanthi ajeg
20	Jagad saha Bayu nalika gejojek paring gambar wonten ing pasuryanipun Gareng ngginakaken <i>lipstick</i> . Lajeng Jagad kaliyan Bayu menika nyebat Gareng sampun sami kaliyan tokoh Gareng ingkang kasunyatanipun	<i>Emang aku Gareng kok, wo.. tak bales kowe!</i>	√		BI-BJ	<ul style="list-style-type: none"> Wonten gantosipun topik nalika wicantenan
21	Sabibaripun manggihaken flashdisk menika, jagad bingung kadospundi caranipun paring kabar kaliyan Semsar.	<i>Sekarang kan kita udah dapet flashdisknya, trus le telpun Semsar piye?</i>	√		BI-BJ	<ul style="list-style-type: none"> Wonten gantosipun topik nalika wicantenan
22	Gareng nitih becak menawi badhe ngoyak Regina ingkang	<i>Mas..mas.. rasah mbayar mas, aku seneng banget mas oyak-oyakan kaya ning TV-TV kae lho mas, film action kejar-kejaran, wah asyik</i>	√		BJ-BI-BJ	<ul style="list-style-type: none"> Panutur boten saged ngginakaken kode BJ kanthi ajeg

	sampun mendhet <i>flashdisk</i> ipun. Ananging nalika sampun dumugi ing griyanipun Regina badhe dipunbayar, tukang becak kalawau boten purun	<i>mas. Yo mas ya? Seneng tenan mas, apik tenan. Rasah mbayar mas, santai wae</i>				
23	Garwanipun Siti menika ngraosaken duka bilih Siti nalika mande jampi menika miturut garwanipun langkung kenès	<i>Kalau jual jamu jangan mesam-mesem, jangan megal-megol susune digedhekke, emang kamu pabrik susu mentang-mentang ukurannya jumbo?</i>	√		BI-BJ-BI	<ul style="list-style-type: none"> • Supados gampil anggenipun ngandharaken maksudipun
24	Siti menika jengkel menawi nalika mande japi dipunarani kaliyan garwanipun ingkang boten sae	<i>Mas..aku bosen njenengan tiap hari cemburu, curiga terus! Pusing kepalaku! Wis mending aku nyusoni anak, daripada ribut melulu!</i>	√		BI-BJ-BI	<ul style="list-style-type: none"> • Supados gampil anggenipun ngandharaken maksudipun • Ngandharaken satunggaling perkawis
25	J, G, B kaliyan Semsar badhe matur kaliyan Bos menawi sampun manggihaken <i>flashdisk</i> ananging kasunyatipun barang menika sanes <i>flashdisk</i> ananging	<i>Ini bukan yang namanya flashdisk, goblok!It's perfume! I don't want to know! Go back and your get it! Just makesure that you get back the flashdisk!</i>		√	BI-BIng	<ul style="list-style-type: none"> • Supados katingal pendidikanipun inggil

	lenga wangi.					
26	Nalika sedaya warga ngoyak J, G, B ingkang sampun mendhet tas tiyang putrid ingkang dados target menika, ananging sedaya warga boten kepanggih kaliyan Jagag sakanca-kancanipun	<i>“Boten ngertos,ra ngerti’e”</i> (DL No 26)	√		Krm-Ngk	<ul style="list-style-type: none"> Panutur badhe ngginakaken kode ingkang ringkes
27	Tukang becak ingkang badhe pados calon penumpang menika mangertosi bilih wonten tiyang estri mlampah piyambak dipunkinten bule badhe plesir wonten malioboro	<i>Miss Nona.. Miss Nona..batik? Souvenir? Opo Malioboro? Murah og. Only seven thousand! Round-round!</i>		√	BJ-BIng	<ul style="list-style-type: none"> Panutur boten saged ngginakaken kode kanthi ajeg

TABEL ANALISIS CAMPUR KODE WONTEN ING FILM ‘JAGAD X CODE’ ANGGITANIPUN

HERWIN NOVIANTO

No	Konteks	Data	Jinising CK		Wujud CK	Faktor Ingkang Ndayani CK
			D	L		
27	Gareng sabibaripun nyuwun arta kaliyan rayinipun ingkang sampun nyambut damel wonten ing salon.	<i>Suwunya, kalau wis kerja tak ganti.</i>	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> Wonten pangaribawa saking tuturan ingkang saderengipun inggih menika BJ
28	Jagad, Bayu saha Gareng badhe ngrembag babagan tawaranipun saking Semsar	<i>Sek mas, iya mas setuju.</i>	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> Supados gampil anggenipun ngandharaken maksudipun
29	Jagad , Gareng kaliyan Bayu menika sampun sarujuk kaliyan tawaranipun Semsar	<i>Yowis mas, nanti kalau barangnya udah dapet, mas’e tak bel,nuwun ya</i>	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> Wonten pangaribawanipun saking tuturan saderengipun
30	Bayu sakanca-kancanipun boten mangertos kadospundi	<i>Gimana mau nyari flashdisk wong nggak tau barangnya</i>	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> Ngandharaken satunggaling perkawis

	wujudipun <i>flashdisk</i>					
31	Gareng sampun saged mendhet utawi jambret tas ingkang dipunkajengaken	<i>Lho.. aku wis ngambil! Aku wedi, aku wedi! Iki kowe sing nggawa!</i>	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> Wonten pangaribawa saking LB Panutur inggih menika BJ
32	Nalika Jagad badhe ngampil <i>handphone</i> satunggaling tiyang wonten ing griya dhahar ananging kanthi cara nylamuraken tiyang menika supados boten mangertos.	<i>Yowislah!..kalau misalkan kamu tetep ngaku Jember, kalau aku ya tetep kenal kamu Jono. Kamu itu mentang-mentang agak gemukan dikit! Yowislah!</i>	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> Panutur boten saged ngginakaken kode BJ kanthi ajeg
33	Jagad gadhah pepenginan badhe tumbas mesin cuci kangge ibunipun ingkang padamelanipun dados buruh cuci.	<i>Tapi bagaimana kamu bisa belikan ibu mesin cuci, wong kamu aja nggak kerja</i>	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> Ngandharaken satunggaling perkawis
34	Siti ingkang nembe padudon kaliyan garwanipun	<i>Istri kok selingkuh terus itu gimana? Mbok ya malu sama kampung code ini, lalu wajah saya yang pas-pasan ini tak kasih mana</i>	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> Wonten pangaribawanipun saking tuturan saderengipun
35	Amargi sukunipun	<i>Aduh.. cuciane akeh, aku meneh sing disuruh!</i>	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> Wonten pangaribawa

	ibunipun Jagad gerah, dados boten saged tindak kali badhe ngumbahi, lajeng Gareng ingkang dipunhawuhi					saking LB Panutur inggih menika BJ
36	J, G, B nalika mbikak tas copetan menika badhe madosi kadospundi ingkang dipunwastani flashdisk	<i>Menurutku juga begitu, wong bentuknya aneh. Ini juga ada tulisannya ladies!</i>	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Ngandharaken satunggaling perkawis
37	J, G, B badhe paring kabhar kaliyan Semsar bilih sampun mangguhaken flashdisk	<i>Lho.. kan nomernya ada di belakang foto itu lho, lali?</i>	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Wonten pangaribawanipun saking tuturan saderengipun
38	J, G, B badhe paring kabhar kaliyan Semsar ananging boten gadha HP saha artanipun saking Semsar menika kantung gangsal ewu	<i>Berarti dhuwit'e tinggal pira?</i>	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Ngandharaken satunggaling perkawis
39	Nalika J, G, B mlampah woten ing ngajeng warung	<i>Iku..ada orang handphonenya sampai dua. Itu kalau nggak serakah, mesti sombong!</i>	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Ngandharaken satunggaling perkawis

	Padang menika ningali tiyang ingkang nembe dhahar menika mbekta kalih HP					
40	Nalika J, G, B mlampah woten ing ngajeng warung Padang menika ningali tiyang ingkang nembe dhahar menika mbekta kalih HP	<i>Iyo..berarti satu lagi mubadzir ta?</i>	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Ngandharaken satunggaling perkawis
41	Sabibaripun Jagad ngampil HP, dipunwangsulaken kaliyan ingkang tiyang ingkang gadhah HP. Tiyang menika ngira bilih HPnipun ical	<i>Wah..handphonekuiki, ini nomer telpun penting banyak banget mas, isinya Bupati Bantul mas, kalau sampai ilang, modiar aku!</i>	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Ngandharaken satunggaling perkawis
42	Jagad dipunaringi opah kaliyan tiyang menika. Amargi tiyang menika ngira bilih Jagad ingkang sampun manggihaken HPnipun	<i>Wah..ora usah, kamu ini sama temen masih baik aja. Nggak papa ini? Ikhlas ta?</i>	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Ngandharaken satunggaling perkawis
43	J, G, B dipunparingi wekdal kalih dinten supados saged	<i>Lha tapi waktunya Cuma 24 jam. Piye?</i>	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Ngandharaken satunggaling perkawis

	mendhet flashdisk ingkang dipunpendhet Regina					
44	Gareng mangertosi bilih Regina menika nandang susah sabibaripun minggat saking griyanipun, amargi boten mangertos kedah tilem wonten pundi.	<i>Eh mbak, aku punya permen. Jangan mrengut terus ya?</i>	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Panutur boten saged ngginakaken kode BI kanthi ajeg
45	Jagad menika mbekta Regina dhateng griyanipun supados Regina saged tilem wonten ing griyanipun Jagad	<i>Gad, Jagad..jaren mau bawain ibu mesin cuci, kok malah perempuan yang dibawa. Apa dia bisa nyuci? Mau nyuci disini?</i>	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Ngandharaken satunggaling perkawis
46	Regina menika badhe mbiyantu J, G, B ing kali nembe umbah-umbah	<i>Iki mbak, bilas! Masukin!</i>	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Ngandharaken satunggaling perkawis
47	J, G, B nalika maos koran, badhe pados padamelan	<i>Lha iki..iki cocok buatmu, menerima karyawan wanita.</i>	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Ngandharaken satunggaling perkawis

48	J, G, B badhe damel KTP wonten ing griyanipun pak RT saderengipun pados padamelan	Wo, <i>iya</i> ..yowis saikiki ning omahe pak RT wae yo?	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Ngandharaken satunggaling perkawis
49	J, G, B nalika wonten ing griyanipun pak RT saperlu badhe damel KTP ananging pagaweyanipun badhe dipunserat swasta	Yang bener? Yakin? Nah gini lho anak muda tu nggak kreatif. Semuanya ke orang tua lagi, tapi yakin ya? <i>tenanan iki</i> ? Nanti kecewa?	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Ngandharaken satunggaling perkawis • Supados langkung cetha (<i>menegaskan kembali</i>)
50	Regina ingkang gadhah penyakit <i>clepto</i> menika mendhet ganjelan tendha ingkang wonten satunggaling warung dhahar	Lha <i>wong</i> Cuma ganjelan tenda aja kok diributin <i>ta</i> ?Kembaliin re!	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Ngandharaken satunggaling perkawis
51	J, G, B nalika mangertosi bilih tas copetan menika sampun boten wonten ingkang papanipun	<i>Raono gimana</i> ???	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Ngandharaken satunggaling perkawis
52	Regina ingkang gadhah penyakit	Oh.. <i>ngono</i> , sabar bu. Biar <i>tak</i> ganti semuanya. Aku yang ganti, tapi ngutang dulu ya bu?	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Panutur ngginakaken kode ingkang ringkes

	<i>clepto</i> menika mendhet ganjelan tendha ingkang wonten satunggaling warung dhahar					
53	Nalika Regina mendhet ganjelan tendha menika ndadosaken warung dhaharipun rusak, lajeng badhe dipunsulihi dening Jagad	<i>Wu..selak keburu modiar! Pokok'e ganti lho ya, ra diganti awas!</i>	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> Panutur boten saged ngginakaken kode BJ kanthi ajeg
54	Gareng boten sengaja damel rusak BHnipun tiara	<i>Gareng!!! Ijoli!! Gantiin!!</i>	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> Ngandharaken satunggaling perkawis
55	Regina menika dipunculik kaliyan Semsar amargi miturut Semsar, Regina ingkang mbekta flashdisk menika. Lajeng J, G, B badhe maringaken flashdisk menika supados	<i>Sing penting saikiki kasih ning Semsar, biar Regina selamat!</i>	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> Wonten pangaribawa saking LB panutur inggih menika BJ

	Regina slamet.					
56	Siti nalika padudon kaliyan garwanipun ing kali anggenipun ngumbahi	<i>Bali wae! Pulang! Pulang!</i>	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Ngandharaken satunggaling perkawis • Panutur ngginakaken kode ingkang ringkes
57	Siti menika jengkel menawi nalika mande japi dipunarani kaliyan garwanipun ingkang boten sae	<i>Mas..aku bosen njenengan tiap hari cemburu, curiga terus! Pusing kepalaku! Wis mending aku nyusoni anak, daripada ribut melulu!</i>	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Ngormati dening lawan wicantenanipun
58	Wonten tiyang ingkang nalika badhe nyukur rikmanipun, ngandharken raos manahipun kenging menapa ongkos cukur menika minggah sabibaripun BBM minggah	<i>Adhik itu gimana ta dhik, ini kalau nggak diminyaki dipakai nyukur rambute sampeyan sakit, kejenggit-jenggit. Ya nggak? lhawong rambutnya adhik aja sering diminyaki ta? Lha ya..mosok dikek'I gas, nek mbledhos piye?</i>	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Ngormati lawan wicantenanipun amargi tiyang ingkang dipunajak wicantenan menika <i>pelanggan</i>
59	J, G, B nalika ngrembag tawaranipun Semsar supados saged manggihaken flashdisk, lajeng	<i>Kalau kita terima tawarannya, padahal kita udah janji meskipun kere tapi nggak pernah ngelakui kejahatan ta? Kelingan ra?</i>	√		Frasa	<ul style="list-style-type: none"> • Panutur boten saged ngginakaken kode BI kanthi ajeg

	dipunopahi 30yuta					
60	J, G, B nalika dhahar wonten ing griya dhahar mangertosi bilih arta saking Smsar menika namung receh lan sekedhik	<i>Nggak mungkin segitu dari sananya, mesti udah dikorupsi sama semsar ini! Piye iki?</i>	√	√	Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Panutur boten saged ngginakaken kode BI kanthi ajeg • Boten wonten tetembungan ingkang saged nyulihi
61	Gareng paring panyaruwe bilih artanipun saking Semsar dipunginakaken kangge tumbas HP kemawon	<i>Halah. Wis uange dibelikan HP lagi aja, isoh ta?</i>	√		Frasa	<ul style="list-style-type: none"> • Wonten pangaribawa saking LB panutur inggih menika BJ
62	J, G, B gadhah pepenginan badhe pados pagaweyan, mbok bilih saged dipubiyantu kaliyan bapakipun Regina ingkang tiyang sugi	<i>Iya Gad, mumpung ada Regina. Bapaknya kan orang kaya, sapa tau isohmbantu. Iyo ta?</i>	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Ngandharaken satunggaling perkawis
63	J, G, B nalika wonten ing griyanipun pak RT saperlu badhe damel	<i>Kalau saya, pekerjaan ini saya tulis swasta. Seneng ra? Seneng ta</i>	√		Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Ngandharaken satunggaling perkawis

	KTP ananging pagaweyanipun badhe dipunserat swasta					
64	Ingang gadhah warung dhahar menika duka sabibaripun ganjelan tendhanipun dipunpendhet dening Regina	Pacar kenthir! Pacar kayak gitu kok durusin! Owalah..ra diganti awas!	√		Frasa	<ul style="list-style-type: none"> • Panutur boten saged ngginakaken kode BJ kanthi ajeg • Ngandharaken satunggaling perkawis
65	Ingang gadhah warung dhahar menika duka sabibaripun ganjelan tendhanipun dipunpendhet dening Regina	Nggak diributin gimana? Ini ganjelan tenda ada talinya, kalau diambil tendanya roboh. Daganganku berantakan! Po nggah susah aku? Gara-gara monyet elek!	√		Frasa	<ul style="list-style-type: none"> • Panutur boten saged ngginakaken kode BJ kanthi ajeg • Ngandharaken satunggaling perkawis
66	J, G, B nalika badhe kepanggih kaliyan Semsar wonten ing satunggaling papan	Enek sing penting. Tempate kayak ngene og!	√		Baster	<ul style="list-style-type: none"> • Ngandharaken satunggaling perkawis • Ancas ingkang dipunkajengaken supados langkung gampil dipunmangertosi dening pamiyarsa
67	Amargi sukunipun ibu	Aduh.. cuciane akeh, aku meneh sing disuruh!	√		Baster	<ul style="list-style-type: none"> • Ngandharaken

	Jagad menika gerah, Gareng ingkang dipundhawuhi ngumbahi wonten ing kali					<p>satunggaling perkawis</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ancas ingkang dipunkajengaken supados langkung gampil dipunmangertosi dening pamiyarsa
68	J, G, B nalika badhe kabar kaliyan Semsar bilih sampun manggihaken flashdisk menika, ananging boten gadha HP	<i>Halah, wis. Uange dibelikan HP lagi aja, isoh ta?</i>	√		Baster	<ul style="list-style-type: none"> • Ngandharaken satunggaling perkawis • Boten saged ngginakaken kode BJ kanthi ajeg
69	J, G, B badhe ngrembag babagan tawaranipun Semsar	<i>Mas..tak rundingkan dulu</i>	√		Baster	<ul style="list-style-type: none"> • Ngandharaken satunggaling perkawis • Boten saged ngginakaken kode BJ kanthi ajeg
70	Wonten tiyang ingkang badhe nyukur menika nguda rasa kaliyan tukang cukuripun amargi regi cukur minggah sabibaripun BBM	<i>Adhik itu gimana ta dhik? Ini kalau nggak diminyakki dipakai nyukur rambute sampeyan sakit, kejenggit-jenggit! Ya nggak? lha wong rambutnya adhik aja sering diminyakki ta? Lha ya.. mosok dike'I gas., nek mbledhos piye</i>	√		Tembung Dwilingga	<ul style="list-style-type: none"> • Boten wonten tetembungan ingkang saged nyulih • Ngandharaken satunggaling perkawis

	minggah					
71	Jagad paring prentah kaliyan Gareng supados purun mendhet tas tiyang estri ingkang sampun daos target menika	<i>Lho kok aku? Alon-alon!</i>	√		Tembung Dwilingga	<ul style="list-style-type: none"> • Ngandharaken satunggaling perkawis
72	Jagad gadhah pepenginan tumbas mesin cuci kangge ibunipun ingkang padamelanipun dados buruh cuci	<i>Sebentar lagi tak beliin mesin cuci bu, yang otomatis. Tinggal dipencet, nguweng-nguweng, stop, wis resik kabeh. Canggih ya? Rausah ucek-ucek meneh.</i>	√		Tembung Dwilingga	<ul style="list-style-type: none"> • Boten wonten tetembungan ingkang saged nyulahi • Ngandharaken satunggaling perkawis
73	Jagad badhe nyuwun arta kangge nindakaken prentahipun Semsar	<i>Iki lho mas, transport!</i>		√	Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Supados katingal tiyang ingkang modern
74	Jagad gadhah pepenginan tumbas mesin cuci kangge ibunipun ingkang padamelanipun dados buruh cuci	<i>Sebentar lagi tak beliin mesin cuci bu, yang otomatis. Tinggal dipencet, nguweng-nguweng, stop, wis resik kabeh. Canggih ya? Rausah ucek-ucek meneh.</i>		√	Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Supados katingal tiyang ingkang modern • Ngandharaken satunggaling perkawis
75	Semsar paring prentah dhateng J, G, B supados saged manggihaken <i>flashdisk</i>	<i>Tugas kalian mencari flashdisk yang ada pada tas perempuan yang ini!</i>		√	Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Boten wonten tetembungan ingkang saged nyulahi • Ngandharaken

	ingkang dipunbekta kaliyang tiyang estri ingkang sampun dados <i>target</i>					satunggaling perkawis
76	Jagad nyuwun pirsu kaliyan Semsar kadospundi ingkang dipunwastani flashdisk	<i>Mas..mas.. flashdisk iku opo mas?</i>		√	Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Boten wonten tetembungan ingkang saged nyulihi
77	Bayu ugi boten mangertos kados pundi ingkang dipunwastani flashdisk	<i>Gimana mau nyari flashdisk, wong nggag tau barangnya!</i>		√	Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Boten wonten tetembungan ingkang saged nyulihi
78	Semsar boten ngandharaken kaliyan J, G, B menawi flashdisk menika kados menapa, ananging paring prentah kemawon	<i>Disuruh nyari kok malah nanya-nanya, wis mlaku! Pokokke cari flashdisk! Goblok! Mlaku</i>		√	Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Boten wonten tetembungan ingkang saged nyulihi
79	Gareng nggresula kemawon amargi dipunhawuhi ibunipun Jagad ngumbahi ing kali	<i>Wis rasah comment!</i>		√	Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Boten wonten tetembungan ingkang saged nyulihi • Supados katingal tiyang ingkang <i>modern</i>

80	Wonten satunggaling barang menika seratanipun ladies, dipunkinten kaliyan Bayu menika ingkang dipunwastani <i>flashdisk</i>	<i>Menurutku juga begitu, bentuk'e aneh. Ini juga ada tulisannya ladies!</i>		√	Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Panutur taksih nyinau bab basa mlihginipun basa Inggris • Ngandharaken satunggaling perkawis
81	Gareng ningali isinipun tas menika	<i>Ow..ikilipen stick!</i>		√	Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Panutur taksih nyinau bab basa mlihginipun basa Inggris • Ngandharaken satunggaling perkawis
82	Semsar sabibaripun ngoyak Regina ingkang sampun mendhet <i>flashdisk</i> ipun badhe kondur nitih ojek	<i>Terke mulih yo? Yok..ready!</i>		√	Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Supados katingal tiyang ingkang <i>modern</i>
83	Semsar ngendika kaliyan J, G, B bilih sampun manggihaken <i>flashdisk</i> menika dipundhawuhi paring kabar kaliyan Semsar	<i>Oke, kalo kamu ju setuju, kamu tinggal telpun aku. Nomer handphoneku ada di belakang foto tadi. Ada uang ada barang. No woman no cry. Okay?</i>		√	Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Boten wonten tetembungan ingkang saged nyulihi
84	Tukang becak ingkang badhe pados calon	<i>Miss Nona.. Miss Nona..batik? Souvenir? Opo Malioboro? Murah og. Only seven thousand!</i>		√	Tembung	<ul style="list-style-type: none"> • Tukang becak ingkang badhe pados calon

	penumpang menika mangertosi bilih wonten tiyang estri mlampah piyambak dipunkinten bule badhe plesir wonten malioboro	<i>Round-round!</i>				penumpang menika mangertosi bilih wonten tiyang estri mlampah piyambak dipunkinten bule badhe plesir wonten malioboro • Ngandharaken satunggaling perkawis
85	Gareng nitih becak menawi badhe ngoyak Regina ingkang sampun mendhet <i>flashdiskipun</i> . Ananging nalika sampun dumugi ing griyanipun Regina badhe dipunbayar, tukang becak kalawau boten purun	<i>Mas..mas.. rasah mbayar mas, aku seneng banget mas oyak-oyakan kaya ning TV-TV kae lho mas, film action kejar-kejaran, wah asyik mas. Yo mas ya? Seneng tenan mas, apik tenan. Rasah mbayar mas, santai wae</i>		√	Tembung	• Supados katingal tiyang ingkang <i>modern</i>
86	J, G, B kaliyan Semsar badhe kepanggih kaliyan Bos saperlu maringaken flashdisk ingkang dipunmaksud	<i>Heits..you tunggu at here. Welcome, hayo sendal'e dicopot!</i>		√	Tembung	• Supados katingal tiyang ingkang <i>modern</i>
87	Semsar ngendika	<i>Heh..out! Metu!</i>		√	Tembung	• Supados katingal

	kalijan anak buahipun ingkang ampun mbiyantu nyulik Regina					tiyang ingkang <i>modern</i>
88	Jagad sarujuk kalijan tawaranipun Semsar lajeng badhe paring kabur kalijan Semsar bilih sampun manggiaken flashdisk	<i>Yowis mas, kalau nanti barangnya udah dapet, mas'e tak bell. Nuwun ya..</i>		√	Baster	<ul style="list-style-type: none"> Ngandharaken satunggaling perkawis
89	Nalika Regina mlampah piyambak menika dipuntawari kalijan tukang becak supados nitih becakipun. Dipunkinten Regina menika bule ingkang badhe plesir ing Ngayogyakarta. Ananging Regina bote purun	<i>Lho..why not sih?</i>		√	Frasa	<ul style="list-style-type: none"> Ngandharaken satunggaling perkawis Supados katingal tiyang ingkang <i>modern</i>
90	Semsar ngedika bilih menawi sampun sarujuk lajeng badhe dipundhawuhi paing	<i>Oke.. kalau kamu ju setuju, kamu tinggal telpun aku. Nomor telpunku ada di belakang foto tadi. Ada uang ada barang. No woman no cry, okay?</i>			Ungkapan (diom)	<ul style="list-style-type: none"> Ngambali malih tetembungan tiyang sanes <i>Menggaya</i>

	kabar kaliyan Semsar					<ul style="list-style-type: none"> • Panutur taksih nyinau bab basa mliginipun basa Inggris
--	----------------------	--	--	--	--	--